

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Pedagogická fakulta
Ústav speciálněpedagogických studií

VERONIKA KUDRNOVÁ
III. ročník – kombinované studium

Obor: Speciálně pedagogická andragogika

**SPECIFIKA JEDINCŮ V DĚTSKÉM DOMOVĚ PO DOSAŽENÍ
ZLETILOSTI**
Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Martin Dominik Polínek, Ph. D.

OLOMOUC 2011

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Specifika jedinců v dětském domově po dosažení zletilosti“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího bakalářské práce a za použití pramenů uvedených v závěru bakalářské práce.

V Olomouci dne 30. března 2011

.....

Děkuji Mgr. Martinu Dominiku Polínkovi, Ph.D. za odborné vedení práce, poskytnutí rad k práci, ale i pracovníkům dětského domova a jednotlivým respondentům, u nichž jsem prováděla výzkum.

Veronika Kudrnová

Obsah

Teoretická část.....	8
1 Ústavní výchova.....	9
1.1 Systém ústavní výchovy u nás	9
1.2 Zařízení pro výkon ústavní výchovy	10
1.2.1 Diagnostický ústav	11
1.2.2 Dětský domov se školou	12
1.2.3 Výchovný ústav	12
1.2.4 Dětský domov	13
2 Vzdělání, faktor ovlivňující sociální integraci člověka	14
2.1 Biopsychosociální model funkčnosti.....	14
3 Specifika psychického vývoje dospívání.....	16
3.1 Období pubescence.....	16
3.2 Období adolescence.....	17
3.3 Období mladé dospělosti	18
4 Rodina a její vliv na vývoj jedince.....	21
4.1 Základní funkce rodiny.....	21
4.2 Poruchy funkcí rodiny	22
5 Psychická deprivace	25
5.1 Základní psychické potřeby	25
5.2 Typy deprivované osobnosti dítěte.....	26
5.3 Deprivace v ústavním prostředí	28
6 Zneužívané dítě	31
7 Motivace ve vztahu k potřebám člověka	33
7.1 Maslowova hierarchická klasifikace	33
7.2 Piagetova teorie kognitivního vývoje.....	34
7.3 Eriksonova teorie vývojových potřeb.....	35
Empirická část.....	38
8 Popis zařízení, v němž se výzkum uskutečnil.....	39
9 Metodologie výzkumu	41
9.1 Stanovení problému, formulace cíle výzkumu	41
9.2 Metody výběru zkoumaného vzorku.....	42
9.3 Metoda sběru dat	47
9.4 Metoda analýzy dat.....	48

10	Realizace výzkumu	49
11	Výsledky kvalitativního výzkumu	50
11.1	Biologická rodina	50
11.2	Sociální vazby	50
11.3	Pobyt v dětském domově.....	51
11.4	Vzdělávání	52
12	Zhodnocení výzkumu a doporučení	54
	Závěr	58
	Seznam použité literatury a pramenů	59
	Přílohy	62

Úvod

Motto

„ Člověk, když opustí dětský domov, nemá vůbec nic. Jediné, co může mít, a co mu nikdo nevezme, jsou vzdělání a zkušenosti. “

klientka dětského domova

Zletilost – pojem, který vyvolává množství představ, které jsou více či méně situačně podmíněné. Všechny se pravděpodobně budou dotýkat určitého mezníku v životě každého člověka. Mezníku, který zahrnuje období dospívání. V našich společenských podmínkách, dle platných právních norem, je hranicí zletilosti dosažení věku 18 let. Právní definice zletilosti však nemusí být v souladu s nároky, které na dospělého klade jeho sociální prostředí. Samostatnost, zralost myšlení a schopnost nést zodpovědnost za svá rozhodnutí a jednání na jedné straně, jsou vyváženy akceptací práv dospělého na straně druhé. V poslední době je však zcela běžné, že mladí dospělí neodcházejí ze svých biologických rodin po dosažení zletilosti, kdy by měli být relativně samostatní, ale věková hranice jejich odchodu z domova se stále zvyšuje. Ve spojitosti s tím se i prodlužuje délka profesní přípravy dospívajících. Důvod je zřejmě, v neustále se zvyšujících nárocích na znalosti, dovednosti, úroveň vzdělání a osobnostní charakteristiky jedince, který se chce uplatnit na trhu práce. V období, kdy na trhu práce převládá poptávka po pracovních příležitostech nad nabídkou volných pracovních míst, je mnohdy obtížné získat adekvátní pracovní zařazení i pro jedince, který měl ideální podmínky k osobnostnímu rozvoji a mohl se připravit na budoucí povolání, protože vyrůstal ve své biologické rodině, ať úplné či neúplné. V rodině, která mu poskytovala emocionální a ekonomické zázemí a u níž lze předpokládat, že jej v případě, kdy to bude potřebovat, podpoří. Ale co děti, které v životě neměly tolik štěstí a narodily se rodičům, jež o ně řádně nepečují nebo pečovat nemohou? Jednou z možností řešení takové situace je umístění dítěte do dětského domova, který je součástí systému ústavní

výchovy spadající do gesce Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy ČR. Těmto dětem je zde poskytována náhradní výchovná péče v zájmu jejich zdravého vývoje, řádné výchovy a vzdělávání. Doba pobytu v uvedeném zařízení je ohraničena věkem 18 let. Pouze v případě, kdy se připravují na budoucí povolání je jim umožněno v zařízení setrvat, nejdéle však do věku 26 let.

Cílem práce je nejen zjistit, jak vysoký počet jedinců setrvává v dětském domově po dosažení zletilosti, ale především objasnit motivační faktory, které vedly k této jejich volbě. Námět pro výzkum vzešel přímo z požadavku dětského domova, při osobní konzultaci s ředitelem tohoto zařízení. Závěry výzkumu by měly sloužit jako východisko přístupů ke klientům uvedeného zařízení s cílem zvýšit pravděpodobnost jejich volby dalšího vzdělávání. Vzdělání je, v případě klientů dětského domova, jednou z mála možností, která zvyšuje šance pro jejich uplatnění se na trhu práce a rovněž usnadňuje podmínky jejich integrace do společnosti, jakmile opustí zařízení ústavní výchovy.

Metodou polostrukturovaného interview se zletilými klienty dětského domova jsme usilovali o nalezení odpovědi na otázku, které faktory v jejich životě byly rozhodující k tomu, aby pokračovali v profesní přípravě i po dosažení zletilosti. Výsledky jsme vyhodnocovali metodou vytváření trsů a v souvislosti s tím byl celkový přehled informací doplněn o data týkající se odchodu dětí z dětského domova. Tyto údaje byly získány z Kroniky a Výročních zpráv dětského domova.

Teoretická část

Teoretická část je zaměřena na systém ústavní výchovy u nás a zejména na právní normy, které tuto problematiku postihují. V následující kapitole je znázorněna provázanost jednotlivých faktorů, které mají význam pro zdárnou integraci člověka do společnosti s akcentem na vzdělání, které je nepostradatelným prvkem v takovém procesu. Pro interpretaci obvyklých projevů chování spojených se vzděláváním, jsou uvedeny charakteristiky jednotlivých období dospívání. Význam rodiny a vliv poruch funkcí rodiny pro řádný a zdárný průběh vývoje osobnosti jedince spolu s deprivacími faktory a jejich působením na celkovou motivaci je uveden v závěrečných kapitolách teoretické části.

1 Ústavní výchova

Nařízení ústavní výchovy je nepostradatelným prvkem naší legislativy podílející se na ochraně práv a zájmů dítěte. Záměrem této kapitoly je uvést přehled zákonných opatření zasahujících do problematiky ústavní výchovy u nás a také jejich vzájemnou provázanost s ohledem na nároky zúčastněných stran doplněný o celkový přehled zařízení pro její výkon.

1.1 Systém ústavní výchovy u nás

Náš právní řád nesoustřeďuje problematiku ústavní výchovy do jednoho předpisu. Hlavním předpisem, který umožňuje soudu, aby nařídil ústavní výchovu je zákon č. 94/1963 Sb., o rodině. V §46 odst. 1 jsou uvedeny důvody, pro které lze dítěti naříditi ústavní výchovu nebo jej svěřit do péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou péči. Jedná se o situace, kdy je řádná výchova dítěte vážně ohrožena či narušena a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě, nebo jestliže z jiných závažných důvodů nemohou rodiče výchovu dítěti zabezpečit. Rovněž v §46 odst. 1 zákona č. 94/1963 Sb., je formulace, kde se připouští nařízení ústavní výchovy, aniž by předcházela jiná výchovná opatření, ale jen tehdy je-li to v zájmu nezletilého nutné. Výchovná opatření, která by měla předcházet nařízení ústavní výchovy, jsou uvedena v témže zákoně v § 43 odst. 1. Jsou jimi napomenutí nezletilého, jeho rodiče a osoby, která narušuje řádnou výchovu nezletilého, dohled nad nezletilým nebo uložení omezení, která zabrání škodlivým vlivům na osobu nezletilého.¹

Výkon ústavní výchovy je nařízen soudem nezletilým osobám, které jsou zpravidla ve věku od 3 do 18 let, výjimečně zletilým osobám do 19 let. Období, během kterého náleží uvedeným jedincům poskytování plného přímého zaopatření, je limitováno věkem 18 let. Toto zaopatření může být nadále poskytováno jedincům, kteří sice dovršili věk 18 let, avšak příprava na jejich budoucí povolání stále probíhá. Nejdéle však do věku 26 let. Podmínky takového zaopatření jsou sjednány ve smlouvě mezi

¹ Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině.

nezaopatřeným zletilým jedincem a zařízením.² Povinností zařízení je informovat dotyčného o této možnosti.

Postup soudu v rozhodování o nařízení ústavní výchovy je upraven v § 176 zákona č. 99/1963 Sb., občanského soudního řádu. Soud rozhoduje rozsudkem o výchově a výživě nezletilých dětí, o styku rodičů, prarodičů a sourozenců s nimi, o navrácení dítěte, o přiznání, omezení nebo zbavení rodičovské zodpovědnosti anebo o pozastavení jejího výkonu, o poručenství, o schválení důležitých úkonů nezletilého a o záležitostech, o nichž se rodiče nemohou dohodnout. Krom toho se rozhoduje rozsudkem o prodloužení ústavní výchovy po dosažení zletilosti a o zrušení takového opatření. Před zahájením řízení může dle § 74 odst. 1, občanského soudního řádu předseda senátu nařídit předběžné opatření v případech, je-li třeba zatímně upravit poměry účastníků, pokud se nezletilé dítě ocitne bez jakékoliv péče nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy nebo narušeny.³

Podmínky pro nástup ústavní výchovy po soudním rozhodnutí a sledování výkonu ústavní výchovy jsou ošetřeny zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. V těchto otázkách zde upravuje pravomoc obecního úřadu obce s rozšířenou působností.

1.2 Zařízení pro výkon ústavní výchovy

Výkon ústavní výchovy je ve většině případů realizován ve školských zařízeních, které byly k tomuto účelu zřízeny. Jejich výčet je uveden v § 2 odst. 1 zákona č. 109/2002 Sb., jedná se o diagnostické ústavy, dětské domovy, dětské domovy se školou a výchovné ústavy². Na podkladě zákona č. 108/2006 Sb. je přípustné provádění ústavní výchovy v domovech pro osoby se zdravotním postižením⁴. Tyto domovy, jsou jediným typem zařízení v systému ústavní výchovy, jež spadá do účinnosti Ministerstva práce a sociálních věcí. Při výkonu ústavní výchovy v těchto domovech platí podmínky, úměrné možnostem dítěte, o právech a povinnostech dětí,

² Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů.

³ Zákon č. 99/1963 Sb., občanského soudního řádu.

⁴ Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

kteře jsou umístěny ve školských zařizeních pro výkon ústavní výchovy dle zákona č. 109/2002 Sb.

V zařizeních pro výkon ústavní výchovy jsou základními organizačními jednotkami rodinné nebo výchovné skupiny. V těchto skupinách je dětem zajišťována péče v podobném rázu jako v rodině. Zda jsou tyto malé kolektivy rozděleny podle věku či pohlaví dětí nebo jsou-li smíšené, je závislé na druhu zařizení a účelu, pro který byla ústavní výchova nařizena.⁴

1.2.1 Diagnostický ústav

Celkový počet diagnostických ústavů u nás je 12. Z toho je 8 pro děti a 4 pro mládež. Pobyt v diagnostickém ústavu může být nařizený soudem, nebo na základě žádosti zákonných zástupců, a trvá zpravidla 8 týdnů. Základní organizační jednotkou je výchovná skupina o počtu nejméně 4 a nejvíce 8 dětí. Tyto výchovné skupiny musí být nejméně 3. Diagnostické ústavy nebo výchovné skupiny jsou rozděleny podle pohlaví či věku dítěte. Na základě komplexního vyšetření, zdravotního stavu a kapacity jednotlivých zařizení umísťují děti do dětských domovů, dětských domovů se školou a výchovných ústavů ve svém územním obvodu. V případě žádosti o umístění dítěte ze strany zákonných zástupců, poskytuje těmto dětem preventivně výchovnou péči. Mohou zde být ustanoveny výchovné skupiny pro účely dlouhodobé péče dětem, u kterých je žádoucí zajistit dokončení studia, poskytování psychologických, speciálně pedagogických služeb nebo jsou známy jiné okolnosti, pro které není vhodné děti přemístit. Součástí diagnostického ústavu mohou být diagnostické třídy, které se zřizují pro děti, které ukončily povinnou školní docházku a připravují se na budoucí povolání. U zařizení umístěných ve svém územním obvodu zpracovává návrhy změn a upozorňuje ministerstvo na situace vyžadující zásah zřizovatele.⁵

⁵ Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařizeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařizeních a o změně dalších zákonů.

1.2.2 Dětský domov se školou

Dalším typem zařízení pro výkon ústavní výchovy je dětský domov se školou. Jeho základní organizační jednotkou je rodinná skupina o počtu nejméně 5 a nejvíce 8 dětí a těchto skupin může být 2 až 6. Umístění v tomto zařízení je možné od 6 let věku dítěte. A délka pobytu je limitována ukončením povinné školní docházky, zpravidla však 15. rokem věku.

K pobytu v tomto zařízení jsou přijímány děti:

- s nařízenou ústavní výchovou se závažnými poruchami chování nebo děti, které pro svou přechodnou či trvalou duševní poruchu vyžadují výchovně léčebnou péči,
- s uloženou ochrannou výchovou,
- které jsou nezletilé matky s nařízenou ústavní výchovou, mají závažné poruchy chování nebo pro svou přechodnou či trvalou duševní poruchu vyžadují výchovně léčebnou péči nebo mají uloženou ochrannou výchovu a jejich děti, které nemohou být vzdělávány ve škole, jež není součástí dětského domova se školou.

Pokud dítě, po ukončení povinné školní docházky, nelze kvůli pokračujícím závažným poruchám chování vzdělávat ve střední škole mimo zařízení nebo nenastoupí-li do zaměstnání, je zařazeno k dalšímu vzdělávání ve výchovném ústavu.⁶

1.2.3 Výchovný ústav

Zde je poskytována péče dětem, kterým byla nařízena ústavní nebo uložena ochranná výchova a u nichž se vyskytly závažné poruchy chování. Hlavním cílem je příprava na budoucí povolání a má obvykle tyto podoby: kurzy a praktická školení (pro krátkodobé pobyty a pro jedince, kteří mají

⁶ Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů.

největší potíže se vzděláváním), odborné učiliště absolvované s výučním listem a střední odborné učiliště. Celkový počet výchovných ústavů u nás je 43. Z toho je jich 20 pro děti, 17 pro mládež a 6 pro děti i mládež. Základní organizační jednotkou je výchovná skupina o počtu nejméně 5 a nejvíce 8 dětí. Těchto skupin může být 2 až 6.⁷

1.2.4 Dětský domov

Do dětského domova jsou umísťovány děti ve věku zpravidla od 3 do 18 let s nařízenou ústavní výchovou, bez závažných poruch chování nebo nezletilé matky spolu se svými dětmi. Zákon připouští prodloužení pobytu v tomto zařízení po dosažení zletilosti v případě, kdy jedinec neukončil přípravu na budoucí povolání, nejdéle však do věku 26 let. Všichni klienti navštěvují školy, které nejsou součástí tohoto zařízení. Základní organizační jednotkou je rodinná skupina o počtu 6 až 8 dětí. Počet těchto skupin v jednom dětském domově může být od 2 do 6. Péče je dětem zajišťována dle jejich individuálních potřeb s důrazem na výchovný, vzdělávací a sociální proces.⁷ Do rodinných skupin jsou umísťovány děti různého věku a pohlaví tak, aby se život zde, nejvíce přibližoval životu v běžné biologické rodině. V souvislosti s tím platí, že sourozenci jsou zpravidla zařazeni do rodinných skupin spolu.

⁷ Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů.

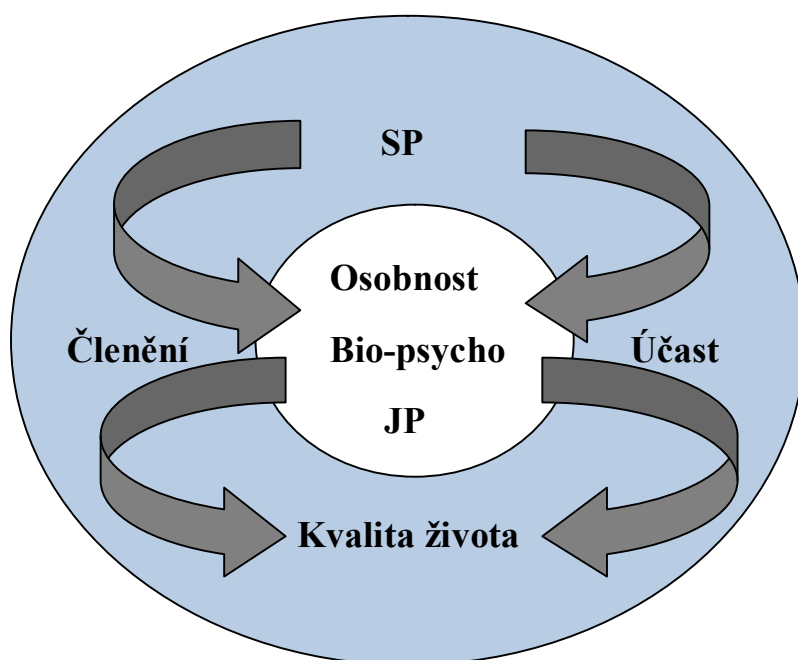
2 Vzdělání, faktor ovlivňující sociální integraci člověka

V současné době je kladen stále větší důraz na odbornou způsobilost, která je nezbytná k výkonu určitého povolání. Získání této způsobilosti je, ve většině případů, podmíněno dosažením požadovaného vzdělání. Tyto faktory – vzdělání a pracovní zařazení potom přímo ovlivňují, v jakém prostředí se člověk bude pohybovat a jak bude spokojen se svou společenskou rolí. Mezinárodní klasifikace funkčních schopností, disability a zdraví (2001), užívá pro vyjádření životní spokojenosti, blaha, uspokojení, pojem „*Well-being*“. Tato klasifikace nehodnotí osoby, ale popisuje a klasifikuje situace každého člověka v řadě okolností, vztahujících se k jeho zdraví (MKF, 2001). Zdůrazňuje spjitost mezi zdravím člověka a mírou jeho sociální integrace.

2.1 Biopsychosociální model funkčnosti

Faktory, které mají vliv na kvalitu života každého jedince, jsou znázorněny v Biopsychosociálním modelu funkčnosti Vojtové (2008).

Obr. č. 1 Biopsychosociální model funkčnosti (Vojtová, 2008, s. 36)

Faktory, jež se podílejí na celkovém kontextu života každého člověka, jsou faktory prostředí, osobnostní faktory a zdravotní stav. Faktory prostředí obsahují fyzický svět a jeho rysy, člověkem vytvořený hmotný svět, ostatní lidi v různých vztazích a rolích, postoje a hodnoty, sociální systémy a služby, principy řízení, pravidla a zákony. Osobní faktory jsou spolupůsobící faktory, které se vztahují k jedinci, jako jsou věk, pohlaví, společenský stav, životní zkušenosti a další (MKF, 2001). Všechny uvedené faktory spolu korelují. Některé se zvýrazňují, jiné se potlačují a spolupůsobí na kvalitu života každého člověka.

Nedostatek vzdělání tvoří bariéru dobré kvality života, neboť je počátkem sociálního vyčleňování v dospělosti (WHO, Jahnukainen, 2001). Nedostatečné vzdělání ovlivňuje pak celý život a začlenění jedince do společnosti v dospělosti (Vojtová, 2008).

3 Specifika psychického vývoje dospívání

K tomu, abychom mohli efektivně působit na jedince a došlo k žádoucímu rozvoji jeho osobnosti, je nezbytné znát charakteristické projevy prožívání, uvažování a chování v určitých stádiích lidského života. Rozhodujícím obdobím pro to, jakým směrem se bude jeho život dál ubírat, je období dospívání, kdy dochází k volbě budoucího profesního zaměření a s tím je úzce spojený výběr vhodného vzdělávání.

Klasifikace období dospívání volně dle Vágnerové (1999):

3.1 Období pubescence

Počátek pubescence je u každého člověka značně individuální. Kdy nastane, závisí na biologických změnách v organismu, které jsou pro toto období příznačné. Začíná mezi 11. až 15. rokem a končí dosažením dospělosti ve 20 letech.

Změny nastávají i ve způsobu myšlení, které bylo, do této doby, omezeno jen na konkrétní skutečnosti. Pubescent je již schopen přemýšlet o životě hypoteticky. Uvažuje o různých alternativách řešení, o jejich kladech či záporech. Z toho plyne i jeho rigidní lpění na pravidlech se smyslem pro absolutní spravedlnost a typická je i hyperkritičnost. Důvodem je nedostatek zkušeností, jež by mohl aplikovat v adekvátních situacích a tím pádem i neschopnost chápat, že v životě nemusí být logické řešení problému vždy tím ideálním východiskem.

Hlavním mezníkem v této etapě života je ukončení povinné školní docházky a s tím spojený výběr dalšího typu vzdělávání. Nový způsob myšlení a tlak dospělých nutí pubescenta, aby hodnotil své studijní výsledky v kontextu vlastní budoucnosti. Tento tlak, snaha o konformitu s vrstevnickou skupinou a hyperkritičnost vůči autoritám vede ke kompromisu v chování, jímž se chce hlavně vyhnout obtížím. Vztah k učivu ve škole, které otevírá možnost získat nové dovednosti a znalosti, nebývá v souladu s přesvědčením pubescenta o využití v praktickém životě a tudíž o nezbytnosti jeho vstřebávání. Motivací k osvojení požadované učební látky je snaha o zlepšení prospěchu, který je rozhodující pro přijetí

v návazném vzdělávacím programu. Dochází tak k rozvrstvení žáků ve třídě dle budoucí profesní orientace a k akceptování očekávané sociální role jak jedincem samým, tak kolektivem třídy. Obecně lze říci, že v tomto období jsou žáci s dobrým prospěchem ve třídě pozitivně přijímáni, což se ovšem nevztahuje na jedince, kteří uspokojivých výsledků dosáhli příliš velkým úsilím a dřinou. Vztah žáka a učitele rovněž doznává změn. Zda bude učitel nadále uznáván jako autorita, závisí na postoji, který k němu žáci zaujmou. Tento postoj je ovlivněn způsobem, jakým učitel s žáky jedná a v neposlední řadě stylem, kterým poznatky při vyučování předává. Ze strany pubescentů jsou u učitele kladně hodnoceny rysy jako je smysl pro humor, ochota vyslechnout jejich názor, pochopení a akceptace jejich osobnosti a zejména nezdůrazňování rozdílů, které jsou dány formální pozicí učitel - žák.

3.2 Období adolescence

Tato fáze dospívání je rovněž dána individuálními psychickými a sociálními specifiky jedince a její trvání je vymezeno obdobím od 15 do 20 let, přičemž jeho počátek se váže k biologické pohlavní zralosti.

V této etapě života adolescenti pokračují v přípravě na budoucí povolání. Na konci tohoto období nastupují do zaměstnání nebo svou kvalifikaci zvyšují dalším studiem. V našich společenských podmínkách jsou znaky dospělosti obecně uznávány projevy biologické, sociální, psychické, ekonomické a právní způsobilosti, ale konkrétní definice pojmu dospělost není jednoznačně vymezena. To je dáno tím, že jednotlivé ukazatele toho, co je nebo není, projevem dospělosti nemusejí být spolu v souladu. Příkladem může být zletilý jedinec, jenž stále věnuje úsilí přípravě na budoucí povolání a současně žije u svých rodičů, což v dnešní době není výjimkou. Po právní stránce jej jistě můžeme klasifikovat jako dospělého, ale toto hodnocení nemusí korespondovat s míněním osob, jež se vyskytují v jeho sociálním prostředí.

Flexibilita myšlení dosahuje v tomto období vrcholu. Způsob uvažování adolescentů a pubescentů se zásadně neliší. Rozdíl můžeme shledat v kvalitě formálního myšlení, samozřejmosti jeho užívání. Další rozvoj

kognitivních schopností je závislý na jejich procvičování a kumulování zkušeností. Pružné, nekompromisní, rychlé ale i nové řešení problémů, to bývají charakteristické rysy myšlení adolescentů.

Ke změnám dochází i v rolích během přípravy na budoucí povolání. Přechodná role středoškolského studenta nebo učně většinou nemá vysoký sociální status. To vyplývá ze skutečnosti, že uvedený jedinec nemá ještě dostatečné znalosti, zkušenosti a v důsledku toho má omezené pravomoci. Ztotožnění se svou rolí bývají více studenti než učni. Hlavním důvodem je obava ze ztráty této role, čímž by se snížil jejich společenský status a bylo by ohroženo jejich příští postavení. Tomu se chtějí vyhnout a bývají tak konformnější. Role učně není tolik společensky vážená, proto také vidina možnosti její ztráty není pro ně tolik zneklidňující a tím pádem jsou méně konformní.

Zakončením adolescence by měla být dospělost, u níž se předpokládá svoboda rozhodování spolu se zodpovědností za svá rozhodnutí a jednání. Velmi často je svoboda rozhodování kladně přijímána, ale zodpovědnost nikoliv. Adolescenti tak akceptují příjemnější část případné dospělosti. Smyslem odkládání konečného rozhodnutí je ponechání si možnosti otevřené budoucnosti se všemi možnými variantami.

Rozdíl mezi pubescencí a adolescencí popisuje Vágnerová (1999). Na počátku puberty si rodiče mysleli, že jsou pubescenti děti, které nejsou schopné být v ničem samostatné. Potíž byla v tom, že pubescenti chtěli být samostatnými. Na konci adolescence si rodiče často myslí, že adolescenti jsou schopni být ve všem samostatnými a zodpovědní, resp. že by měli být takoví. Potíž je v tom, že oni takovými být nechtějí (Vágnerová, 1999).

3.3 Období mladé dospělosti

Období mladé dospělosti je vymezeno věkem od 20 do 35 let. Schopnost přijmout a zvládnout profesní, partnerské (respektive manželské) a rodičovské role jsou hlavními znaky dospělosti.

V tomto období ovlivňují rozvoj myšlení vnější vlivy. Na základě zkušeností dochází i ke změnám v uvažování při řešení problémů. Dospělý již neposuzuje problémy jednostranně, ale připouští rozdílnost a mnohoznačnost situací a jejich řešení a také to, že se navzájem ovlivňují.

Bere v úvahu relativitu problému, která je závislá na celkovém kontextu situace a to, že se může měnit v čase. Akceptuje možnost existence více správných řešení, která jsou ovlivněna subjektivním úhlem pohledu na věc a na míře zainteresovanosti zúčastněných. V mladé dospělosti se rozvíjejí i jiné složky inteligence, než které bylo zapotřebí k úspěšnému absolvování studia. Jejich rozvoj je podmíněn strategiemi, které jedinec používá k tomu, aby úspěšně zvládl nové role.

V zaměstnání jsou potřebné rozdílné vlastnosti a kompetence, což může ovlivňovat sebehodnocení jedince a vést k volbě dalšího studia jako možnosti jejich rozšíření. Úspěšné zvládnutí profesní role, jež klade nároky na čas a je stereotypní, je jedním z kritérií dospělosti. Profesní role může saturovat některé základní psychické potřeby člověka.

Dle Vágnerové může profesní role uspokojovat tyto základní psychické potřeby (Vágnerová, 1999):

- a) **Potřeba změny, nových zkušeností a rozvoje nových kompetencí** (zvláště na počátku kariéry) – zaměstnání poskytuje četné podněty, mění zaběhnutý denní režim a vytváří životní program. Zvědavost a přizpůsobivost mladých dospělých se reflektuje ochotou k změnám.
- b) **Potřeba sociálního kontaktu** – na pracovišti je většinou možnost ke kontaktu s jinými lidmi a podobá se tak, do určité míry, prostředí školy. Vztažná sociální skupina je dána volbou profese jedince.
- c) **Potřeba seberealizace** – mladý dospělý chce něčeho dosáhnout, potvrdit své kompetence a prosadit se ve svém sociálním prostředí. Existují rozdíly v akcentu, jež je kladen na konkrétní znaky seberealizace mezi pohlavími. U mužů je kladen důraz na výkon, úspěch a ocenění. Pro ženy je důležitá smysluplnost, užitečnost práce a její význam pro druhé.
- d) **Potřeba samostatnosti a nezávislosti** – zaměstnání umožňuje ekonomickou soběstačnost a nezávislost na rodině.

e) Potřeba otevřené budoucnosti – zaměstnání může být hodnoceno i z perspektivy profesního růstu a nejen dle aktuálních výhod, které přináší.

Výkon konkrétního povolání může být nástrojem k získání něčeho potřebného. Motivací, ve většině případů, bývá potřeba finančních prostředků, společenského uznání, osobního rozvoje nebo činnosti, která je pro určitého člověka atraktivní (viz kapitola 7).

4 Rodina a její vliv na vývoj jedince

Jeden z hlavních faktorů prostředí, jež se podílí na utváření osobnosti každého člověka a fakticky tak ovlivňuje jeho další život, je nesporně rodina. Ve vztahu k dítěti má nesmírný význam pro jeho výchovu, socializaci a jeho zdravý psychický a emoční vývoj.

Rodina je malou primární společenskou skupinou založenou na svazku muže a ženy, na pokrevním vztahu rodičů a dětí či vztahu jej substituujícím (Dunovský, 1986).

4.1 Základní funkce rodiny

Funkce rodiny a jejich realizace ovlivňují nejen společenské podmínky, jako jsou hospodářství, politika a kultura ale i rodinná struktura, kterou tvoří například sociální vztahy a postoje členů rodiny, věkové složení, velikost rodiny, vzdělanostní úroveň rodičů, zájmy členů rodiny atd. (Grecmanová, Holoušová, Urbanovská, Bůžek, 2003).

Řádně fungující rodinný systém plní tyto funkce (volně dle Grecmanové, Holoušové, Urbanovské, Bůžka, 2003):

Biologicko-reprodukční funkce

Její význam spočívá v zabezpečení pokračování lidského druhu, plánované koncepci, regulování pohlavního života a formování podmínek pro zdravý biologický vývoj členů rodiny.

Ekonomicko-zabezpečovací funkce

Smyslem této funkce je zajištění hmotných potřeb členů rodiny a poskytnutí tak určitých životních jistot.

Emocionální či kulturně psychologická funkce

Posláním rodiny je vytváření vhodných emočních a psychických vlastností dětí. Uspokojování potřeby bezpečí, sounáležitosti a citové odezvy založené na intenzivní citové vazbě mezi členy rodiny.

Socializačně-výchovná funkce

Působení rodiny na své členy, jenž je záměrné a dlouhodobé s ohledem na jejich potřeby a společenské zájmy a to tak, aby došlo k všestrannému rozvoji jejich schopností splňující adaptační a anticipační podmínky, které jsou na jedince v dané společnosti kladeny.

4.2 Poruchy funkcí rodiny

Poruchu rodiny lze definovat jako selhání některého nebo některých členů rodiny, ať již z jakéhokoliv důvodu, projevující se v nedostatečném plnění některých nebo všech základních rodinných funkcí (Dunovský, s. 16, 1986).

Vymezení poruch rodiny dle Dunovského (1986)

Porucha biologicko-reprodukční funkce

Jde o situace, kdy se v rodině z různých příčin nerodí děti anebo pokud se rodí děti s nějakým postižením.

Porucha ekonomicko-zabezpečovací funkce

K narušení ekonomicko-zabezpečovací funkce rodiny dochází, jestliže se rodiče nemohou nebo nechtějí zapojit do výrobního procesu společnosti, což může vést k závislosti rodiny na sociálních dávkách. Na podkladě nedostatečného hmotného zabezpečení rodiny dochází sekundárně k negativním změnám v oblasti psychologických, právních a sociálních jistot rodiny, které prověřují její soudržnost a stálost. Z toho vyplývá, že tato porucha je úzce spjata s emocionální funkcí rodiny, která bývá v přímé návaznosti na uvedené problémy rovněž narušena.

Porucha emocionální funkce

Porucha této funkce rodiny má dopad na všechny její členy a do všech úrovní jejího života. Postihuje tak vztahy interní, jenž jsou vymezeny okruhem rodiny i externí, které vyplývají z vazby ke společnosti. Děti jsou ohroženy, jelikož přicházejí o klidné a vyrovnané rodinné prostředí, které poskytuje záruky pro jejich zdravý a řádný vývoj. Rodinné rozepře,

rozchod rodičů nebo také nedostatečný zájem o jejich potomka může vést až k opuštění, sociálnímu osíření nebo dokonce týrání a zneužívání dětí. Narušení emocionality v rodině negativně působí na většinu funkcí rodiny, ale ve vztahu k dítěti nejvíce ovlivňuje socializačně výchovné funkce rodiny.

Porucha socializačně-výchovné funkce

Ve vztahu k dítěti je narušení této funkce rodiny nejvíce signifikantní. Selhání rodiny v zajištění péče či neprojevení dostatečného zájmu o ně, se téměř vždy nějakým způsobem promítne v jeho vztahu k sobě sama nebo také v jeho vztazích k druhým lidem (viz kapitola 11). Příčiny dle Dunovského (1986), pro které rodiče dětem neposkytují dostatečnou péči, lze rozdělit na objektivní (nezávislé na vůli rodičů), subjektivní (závislé na vůli rodičů) a smíšené.

Rozdělení příčin neuspokojivé péče o dítě dle Dunovského (1986):

a) Rodiče se nemohou starat o dítě

Okolnosti, kdy se rodiče nemohou starat o své dítě, bývají způsobeny vlivem nepříznivých přírodních podmínek či situací nebo také poruchami fungování celé společnosti, rodinného systému, ale také v jedincích samých. Konkrétně to mohou být přírodní katastrofy, znečištěné životní prostředí, války, epidemie, nezaměstnanost, velký počet dětí v rodině, nemoc či úmrtí člena rodiny atp. V uvedených případech jsou nedostatky v péči provázeny zájmem o dítě.

b) Rodiče se nedovedou starat o dítě

Příčina, proč se rodiče nedovedou starat o své dítě, bývají nejčastěji v rodinném systému a také v jedincích samých. V těchto případech rodiče nezajišťují podmínky pro přiměřený vývoj a k pokrytí základních potřeb svých dětí. Takoví rodiče bývají značně nezralí, velmi mladí, nebo se neumějí vyrovnat se zvláštními situacemi (narození dítěte mimo manželství, handicapované dítě, rozvod atp.) či nedovedou přijmout základní společenské normy. Jejich zájem o dítě může být od nadměrného přes formální až po nezájem.

c) Rodiče se nechtějí starat o dítě

Porucha osobnosti, maladaptace, disharmonický vývoj nebo různé typy psychopatií u rodičů, bývají důvody, proč se rodiče o své dítě nechtějí starat. Minimální nebo žádný zájem o dítě a neposkytování patřičné péče může dospět až k bodu, kdy je jeho blaho vážně ohrožováno a vývoj již poškozován. Za takových okolností musí být dítě z rodiny odebráno. Veškeré poruchy chování, maladaptace či delikvence dětí, mladistvých a dospělých mívají kořeny v této poruše rodiny, jelikož ta pokládá základy socializačního procesu každého jedince a formuje jeho osobnost od útlého dětství.

d) Rodiče poskytují dítěti nadměrnou péči

Přílišná starost rodičů o dítě může být způsobována neobvyklými postoji či stavem rodičů, jež jsou například přehnaně úzkostliví, ambiciózní nebo také velmi staří. Nadměrný zájem o dítě vede k jeho neurotizaci a různým poruchám sociální adaptace.

e) Rodiče mají hostilní vztah k dítěti

Velmi nebezpečný je hostilní vztah rodiče k dítěti, jenž směřuje k týrání, zneužívání až k fyzické likvidaci. Příčinou takového, sotva uvěřitelného, jednání je těžká psychopatologie rodičů. Za takových nepříznivých podmínek je život i zdravý vývoj dětí trvale vážně ohrožen. Z hlediska sociálně-diagnostického se užívá termínu syndrom týraného popř. zneužívaného dítěte.

Poruchy různých funkcí rodiny nepříznivě ovlivňují zdravý psychický a emoční vývoj dítěte, jeho řádnou výchovu a socializační proces, na němž závisí úspěšné začlenění jedince do společnosti a současně jeho životní spokojenost. Pokud jsou funkce rodiny takovým způsobem narušeny, že nedochází k naplnění základních psychických potřeb dítěte, je takový stav označován psychickou deprivací.

5 Psychická deprivace

„Psychická deprivace je psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost k ukojení některé jeho základní (vitální) psychické potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu.“ (Langmeier a Matějček, 1968).

5.1 Základní psychické potřeby

Vedle základních biologických potřeb, které je nutné uspokojovat, aby byl život zachován, rozlišujeme také potřeby vitální, jenž je důležité naplňovat, aby vývoj osobnosti každého jedince proběhl zdravě a zdárně.

Matějček (2005) vymezuje tyto základní psychické potřeby:

- 1. Potřeba určitého množství, proměnlivosti a kvality vnějších podnětů.**
Její uspokojení umožňuje naladit organismus na určitou žádoucí úroveň aktivity.
- 2. Potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech,** tj. „smysluplného světa“. Uspokojení této potřeby umožňuje, aby se z podnětů, které by jinak byly chaotické a nezpracovatelné, staly zkušenosti, poznatky a pracovní strategie. Jde tedy o základní podmínky pro jakékoliv učení.
- 3. Potřeba prvotních emocionálních a sociálních vztahů,** tj. k osobě matky nebo k osobám dalších primárních vychovatelů. Její náležité uspokojování přináší dítěti pocit životní jistoty a lásky a je podmínkou pro žádoucí vnitřní integraci jeho osobnosti.
- 4. Potřeba společenského uplatnění a společenské hodnoty,** z jejíhož uspokojení vychází zdravé uvědomění vlastního „já“, neboli vlastní identity. To pak je dále podmínkou pro osvojení užitečných společenských rolí a hodnotných cílů životního snažení.
- 5. Potřeba „otevřené budoucnosti“.** Její uspokojení dává lidskému životu časové rozpětí a podněcuje a udržuje jeho životní aktivitu. Naděje překonává stagnaci.

K uspokojování psychických potřeb dítěte dochází v každodenním kontaktu s přirozeným společenským prostředím. Pokud tomu tak není a dítě je izolováno, trpí nedostatkem stimulů. Jak moc bude jeho rozvoj základních psychických potřeb omezen, závisí na míře izolace. V ústavních zařízeních je dítě izolováno od podnětů, které jsou obvyklé pro život v rodině a přijímá smyslové a sociální podněty v omezeném rozsahu. Sociální izolace je nejkritičtější deprivací okolností, jelikož její následky postihují duševní vývoj dítěte, rozvoj řeči a tvorbu potřebných sociálních návyků. Od izolace je nutné rozlišit pojem separace, ta je rovněž činitelem, který se podílí na vzniku psychické deprivace. V tomto případě se ovšem jedná o přerušení již vytvořeného vztahu mezi dítětem a pečující blízkou osobou.

Takové dlouhodobé odloučení dítěte od matky nebo jiné osoby na jejím místě v prvních třech až pěti letech života vede zpravidla k narušení duševního zdraví dítěte a zanechává následky, jež jsou trvale patrné v celém dalším vývoji jeho osobnosti (J. Bowlby in Langmeier a Matějček, 1968).

5.2 Typy deprivované osobnosti dítěte

Z praktických zkušeností vyplývá, že v podobných deprivacích podmínkách se děti vyvíjejí individuálně, ale při důkladnějším srovnání jejich vývoje v ústavním prostředí, nalezneme nápadné znaky chování, které se objevují společně.

Klasifikace psychicky deprivované osobnosti dle Matějčka (1997, s. 9, s. 10, 2005, s. 186,187,188):

1. Typ relativně dobře přizpůsobený či „normoaktivní“. Děti, jež pobyt v ústavním prostředí nejméně zasáhl. Dospěly určité úrovně rovnováhy i v méně stimulujících podmínkách. K jejímu porušení může dojít v průběhu života mimo ústav, pod tíhou požadavků života. Během prvního roku se dovedou přizpůsobit zvyklostem zařízení a nalézt si přátele. Vyvolávají u dospělých citově kladnou odezvu a u vychovatelů bývají oblíbenými i středem jejich pozornosti.

- 2. Typ hypoaktivní či útlumový či regresivní.** Jde o klasický typ deprivované osobnosti. Charakteristickým znakem je opožďování mentálního vývoje a celkově snížená aktivita, zvláště v oblasti sociální. Reakce na ústavní prostředí bývá u těchto dětí snížení celkové aktivity, emoční apatie, nezájem, oslabení funkční hodnoty podnětů, pokles výkonu a učení i v jednoduchých úkolech. Pokud mají své hračky, bývají spokojené, ale umí být agresivní vůči dětem, které je ruší. Ve vztahu k vychovatelům bývají „neúčastné“.
- 3. Typ sociálně hyperaktivní.** Deprivované dítě, jehož potřeba citového vztahu k mateřské osobě zůstala v časném dětství neuspokojena, vzdává se snahy navázat kontakt s určitou svou osobou a zaměřuje se spíše na množství získaných podnětů než na jejich kvalitu. Jsou nápadné tím, že běhají za každým vychovatelem, za každým návštěvníkem, za cizími lidmi a snaží se upoutat jejich pozornost. Neznají citovou vázanost, neznají věrnost. Pro tento svůj rozptýlený sociální zájem si vytvářejí málo příležitostí ke hře, k učení, k práci. V učení i při dobré inteligenci zaostávají.
- 4. Typ sociálně provokativní.** Snaha po navázání sociálního kontaktu se u těchto dětí projevuje násilným, rušivým, provokujícím způsobem vůči vychovatelům a často agresivním chováním vůči druhým dětem, které jsou v daném případě jejich konkurenty v získávání citového příklonu dospělých. Jeví se jako mimořádně vzdorovité, dráždivé, „neovladatelné“-jsou-li však s vychovatelem samy, bývají „jako vyměněné“, tj. přítulné a hodné. Navázání kontaktu s nimi bývá ovšem velmi obtížné. Mají tendenci vytvářet si „neúnosné“ životní situace. Z tzv. normálních dětských domovů bývaly překládány do domovů se zvýšenou péčí, čili do zařízení víceméně nápravných.
- 5. Typ charakterizovaný náhradním uspokojováním potřeb.** Nedostatek podnětů z oblasti citové a sociální vede tyto děti k zvýšené snaze o získání podnětů z jiných oblastí, a to na nižší úrovni. Příznačné je přejídání, masturbace, šikanování, žalování, trápení zvířat apod. S tímto typem deprivované osobnosti se lze nejčastěji setkat u dětí v domovech se zvýšenou výchovnou péčí, mnohdy i v dětských psychiatrických léčebnách, odkud se vracejí po málo úspěšné léčbě zpět do dětských domovů.

5.3 Deprivace v ústavním prostředí

Ze závěrů různých výzkumů vyplývá, že významným faktorem, který ovlivňuje míru sociální adaptability každého jedince umístěného v systému ústavní péče je jeho věk, kdy byl do zařízení umístěn (viz kapitola 11.3).

Výsledky pozorování deprivovaných dětí jsou shodné se závěry výzkumu prof. Harlowa, který sledoval průběh psychické deprivace u opiček. Pokud byly opičky po dobu prvních 8 měsíců vychovávány bez jakéhokoli kontaktu s matkou, nebyly potom už schopny plného a normálního citového příklonu, nedostávalo se jim od matky tolik jistoty a přicházely při odloučení brzy i o spojení, jenž si ještě po 8. měsíci mohly vytvořit (Langmeier, Matějček, 1968).

Výsledky studií týkající se výzkumu psychické deprivace
(Langmeier, Matějček, 1968)

Děti z kojeneckých ústavů

- u poloviny dětí je patrné vývojové opoždění,
- do 6. měsíce je toto opoždění poměrně málo závažné,
- po 6. měsíci se však zřetelně prohlubuje a postihuje všechny vývojové složky nejnápadněji řeč a spontánní činnost dítěte,
- menší praxe dítěte v poloze na bříšku a horší ovládnutí hlavičky (dítě je méně chováno),
- opožděno bývá i sezení a chození.

Děti z ústavního prostředí ve věku do 3 let

- již dvě třetiny dětí byly opožděny,
- stupeň opoždění odpovídal jedné vývojové fázi,
- nejnápadnější bylo opoždění ve vývoji řeči,
- opoždění v tělesné váze,
- opoždění motorického vývoje není tak závažné,
- opoždění intelektových schopností je již povážlivé,
- opoždění v sociálním chování a ve vývoji řeči klesá na úroveň lehké mentální retardace,

- opoždění se ve všech ukazatelích prohlubuje nejvíce do 2. roku dítěte,
- ke konci 3. roku je patrna vzestupná tendence.

Děti z ústavního prostředí ve věku od 3 do 6 let

- u dětí mezi 3. a 6. rokem je patrna tendence k vývojovému vyrovnání,
- toto vyrovnání nejrychleji postupuje mezi 5. až 6. rokem, ale i tak tyto děti nedosahují „školní zralosti“ intaktní dětské populace,
- zvláštnosti v užití mluvního projevu,
Mluvený projev se redukuje na komentář probíhajícího děje a na formulace upozorňovací a přací. Otázky „proč?“ typické pro starší batolata neuvžívají během celého předškolního věku. Vyjádření nadějí, těšení, přání do budoucna bývá nápadně chudé. Dovednost vést dialog s dospělým zůstává na primitivní úrovni.
- opožděný vývoj sociálních a hygienických návyků, při nichž je zapotřebí kontaktu s dospělým,
- nápadné opoždění vývoje jemné motoriky, které je v kontrastu s přiměřenou úrovní hrubé motoriky.

Děti z ústavního prostředí ve věku nad 6 let

- selhávání ve čtení a psaní v prvních třídách,
- v inteligenčních zkouškách při celkově nižším výkonu je patrná nerovnoměrnost, kdy převládá praktická (názorová) složka nad složkou slovně pojmovou,
- při plnění zadaného úkolu nedokážou pracovat samostatně a plně se koncentrovat.

Delikvence u starších dětí a mladistvých

- drobné a opakované krádeže, toulky a záškoláctví, lhaní, zlomyslnost a agresivita - to vše mohou být projevy chování dětí, které afektivně strádaly po dlouhou dobu jejich vývoje,
- nedostatek skutečné sympatie k lidem, neschopnost navázat těsný kontakt, citová plochost a sociální nepřizpůsobivost,

- většinou spíše samotářští, neznají solidaritu tlup, jsou svárliví, nedrží sliby, svádějí vinu na druhé, bývají zdánlivě zcela bez lítosti a hanby.

Vyústění projevů poruch chování v delikvenci mladistvých bývá u takového jedince velmi často na podkladě anamnézy dlouhodobého psychického strádání v dětství (Langmeier, Matějček, 1968).

Výsledky studie psychické deprivace u dětí z dětských domovů a její vliv v období dospělosti:

V této studii autoři zkoumali skupinu 56 dětí, které vyrůstaly v dětských domovech až do konce povinné školní docházky a kterým v době výzkumu bylo kolem 40 let věku. Z výše uvedených poznatků vyplývá, že tyto děti byly nejvíce vystaveny vlivu psychické deprivace. Tomu také odpovídají nálezy, které jednoznačně prezentují závěry v neprospěch těchto dětí respektive dospělých. Celkově nízké společenské kompetence i úroveň školního vzdělání, nízká úroveň současného zaměstnání vzhledem k výsledkům inteligenčních testů a rovněž nízký skóre sociální integrace. V tomto ohledu je nutné zmínit značné rozdíly mezi muži a ženami, co se týče vývoje osobnosti, na kterou působila psychická deprivace. U mužů je častý zápis v rejstříku trestů, jsou mnohdy svobodní či rozvedení, mají problémy s láskou a v sexuálních vztazích, jsou celkově nespokojení s dosavadním životem. Zatímco ženy jsou téměř všechny vdané, mají děti, jsou významně lépe sociálně adaptované nežli muži, často však podstupují interrupce (Matějček, Bubleová, Kovařík, 1997).

Obecně lze říci, že *„působení deprivace může v nejútlejším věku zapříčinit změny celkové úrovně vzrušivosti a motivace“* (Langmeier, Matějček, 1968), kterou se podrobněji zabýváme v kapitole 7.

6 Zneužívané dítě

„Sexuální zneužití dítěte je nepatřičné vystavení dítěte sexuálnímu kontaktu, činnosti či chování. Zahrnuje jakékoliv sexuální dotýkání, styk či vykořisťování kýmkoliv, komu bylo dítě svěřeno do péče, anebo kýmkoliv, kdo se s dítětem dostal do nějakého styku. Takovou osobou může být rodič, příbuzný, přítel, odborný pracovník či cizí osoba.“ (definice Rady Evropy z roku 1992 in Dunovský, Dytrych, Matějček, s. 72, 1995)

Rozdělení sexuálního zneužívání (Dunovský, Dytrych, Matějček, s. 72, 1995)

- **bezdotykové** – nedochází k žádnému tělesnému kontaktu (vystavení dítěte pornografickým videozáznamům, setkání s exhibicionisty apod.),
- **dotykové** – kontaktní zneužití, dochází k pohlavnímu kontaktu, včetně laskání prsou a pohlavních orgánů dítěte, pohlavnímu styku, orálnímu či análnímu.

Syndrom přízpůsobení (Dunovský, Dytrych, Matějček, s. 73, 1995)

- **utajování** – dítě není připraveno na možnost obtěžování, navíc je většinou na obtěžujícím závislé,
- **bezmocnost** – bezmocnost se zvětšuje svěřením dítěte do péče pachatele,
- **svedení a přízpůsobení** – většinou nejde o jednorázovou záležitost. Jedinou možností je přijmout tuto skutečnost a podřídit se jí,
- **opožděné, konfliktní a nespravedlivé odhalení** – oběť si tajemství uchovává pro sebe a opožděně je ohlásí, což potom působí nevěrohodně,
- **odvolání výpovědi** – vše, co dítě řekne o sexuálním zneužití, vezme pravděpodobně zpět.

Následky krátkodobého a dlouhodobého sexuálního zneužívání
(Dunovský, Dytrych, Matějček, s. 80, 1995)

- **Následky krátkodobé** – strach, úzkost, pocity viny a hanby, deprese a nízká sebeúcta. Dítě přestává důvěřovat dospělým, může dojít k nápadným změnám v chování, ke zhoršení školních výsledků, možnost odreagování pocitů bezmoci osaháváním nebo sexuálním zneužíváním druhých dětí. Somatické potíže – bolesti hlavy, břicha, enuréza, poruchy spánku, příjmu potravy a regresivní chování. Nejnápadnější bývá nepřiměřené sexuální chování, sebepoškozování a sebevražedné jednání.
- **Následky dlouhodobé** – spolu s výše vyjmenovanými příznaky, také dissociativní porucha chování.

Je nesporným faktem, že zneužívání dítěte zanechává na oběti psychické následky, které nepříznivým způsobem ovlivňují rozvoj osobnosti a v mnohých případech také schopnost vyvíjet aktivitu směrem k ovlivňování běhu vlastního života.

7 Motivace ve vztahu k potřebám člověka

Co je pro člověka hybnou silou ke zdolání překážek, které se mnohdy jeví jako nepřekonatelné? Je to otázka potřeb, zájmů, hodnotových orientací nebo snad postojů? Všech uvedených složek. Ty jsou obvykle označovány jedním slovem - motivace. V širším slova smyslu můžeme termín motivace chápat jako uspokojování potřeb. Potřeba je individuálně prožívaná nouze v oblasti, kterou jedinec vnímá jako nepostradatelnou pro svůj život. Jejich saturace se uskutečňuje za různých společenských situací, které ovlivňují žádoucí podobu takového uspokojování. Vzorce chování uplatňované při uspokojování potřeb, které jsou v souladu se zvyklostmi kultury, k níž jedinec náleží, jsou jednou z hlavních složek socializace.

7.1 Maslowova hierarchická klasifikace

Častým vodítkem k vymezení potřeb člověka je Maslowova hierarchická klasifikace (A. Maslow, 1970). Dle této klasifikace má člověk pět základních potřeb, které společně tvoří jakousi pyramidu, kde na nejnižší úrovni jsou základní tělesné a fyziologické potřeby a na nejvyšším stupni je potřeba seberealizace. Ve většině případů platí, že potřeby na nižších stupních této pyramidy jsou významnější a jejich naplnění je podmínkou ke zrodu potřeb, které se vyskytují na stupních vyšších.

Maslowova hierarchická klasifikace (Výrost, Slaměník, 2008):

1. fyziologické potřeby spojené s poruchami homeostázy (hlad, žízeň, sex atd.),
 2. potřeby bezpečí (vznikající v situacích ohrožení),
 3. potřeby sounáležitosti a lásky (být akceptován, někomu patřit, být milován),
 4. potřeba uznání, respektu, důvěry, souhlasu,
 5. potřeba seberealizace, uplatnění svých schopností.
-

V souvislosti s potřebou seberealizace souvisejí dva typy motivace. Vnější motivace, ta je dána zevními vlivy prostředí, které působí na jednotlivce tak, aby se snažil dosáhnout cíle. Může to být například odměna, dar, kladné hodnocení, pracovní postup nebo jiná hodnota pro daného jedince významná. A motivace vnitřní, která usměrňuje jednání člověka bez externích vlivů a toto jednání je pro něj samo o sobě uspokojující (např. studium, umělecká činnost, četba, nezištná pomoc druhým atd.). Tyto motivace se vzájemně ovlivňují tak že, vnější motivace často snižuje motivaci vnitřní, ale pokud člověk vykonává určitou aktivitu na základě vnitřní motivace – z vlastního přesvědčení, déle u ní setrvává a je větší pravděpodobnost, že ji úspěšně dokončí, protože tak naplňuje potřebu sebeurčení.

Koncepcí vývoje potřeb jako soustavy hodnotově rozdílných stádií lidské ontogeneze a jejich vlivem na utváření osobnosti se zabývali ve svých teoriích J. Piaget a E. Erikson. K utvoření úplného obrazu níže popsaných teorií vývoje potřeb člověka a jejich významu pro utváření osobnosti je vhodné srovnání s teorií Základních psychických potřeb dle Z. Matějčka uvedených v kapitole 5.1.

7.2 Piagetova teorie kognitivního vývoje

Piaget se ve své vývojové teorii zabývá výhradně stránkou kognitivního vývoje, která plně ovlivňuje myšlení dítěte. Do každého období se promítá dětské porozumění světu. Přechod z jednoho stádia do druhého je podmíněn hromaděním omylů v pochopení okolního světa, což způsobí tak veliký rozpor v uvažování, že dojde k přestavění myšlenkových operací.

Základní fáze kognitivního vývoje volně dle (Piaget, Inhelderová, 2007, Piaget, 1999):

- 1. Senzomotorická úroveň.** Kojenci ještě nemají rozvinuté myšlení a city napojené na vzpomínky, které zprostředkovávají představy o existenci předmětů či osob v jejich nepřítomnosti. Na této úrovni dítě získává souhrn poznatků, které jsou základem pro pozdější percepční a rozumová schémata. Stejně tak si i vytváří určitý počet

primárních emocionálních reakcí, jež z části vymezují jeho následný emocionální život.

2. **Symbolické a předpojmové myšlení.** V tomto období, přibližně okolo jednoho a půl až dvou let věku dítěte, můžeme pozorovat primární funkce potřebné k rozvoji dalšího jednání. Tyto funkce se zakládají na schopnosti přiřadit k určitému pojmu (např. gestu, slovu) představu, něčeho jiného.
3. **Názorné myšlení.** Předsymbolické období je přibližně od čtyř let věku, kdy dítě bude „*soudy kontrolovat jen názornými „regulacemi“, které v představové rovině připomínají to, čím jsou vjemové regulace v rovině senzomotorické*“ (Piaget, 1999, s. 123). Jinými slovy dítě dokáže slovy formulovat představy, ale řídí se jen názornými poznatky, ale ne logickým usuzováním. Příkladem může být posuzování situace, kdy do nádob různého objemu nalijeme stejné množství tekutiny, a hladina tak bude v každé nádobě v jiné úrovni. Dítě v tomto období bude přesvědčeno o rozdílnosti množství tekutiny v každé z nádob.
4. **Fáze konkrétních logických operací.** Kolem sedmého roku dítě dokáže spojit dvě třídy do jedné (třída jablek spojená s třídou hrušek tvoří třídu ovoce) a také sjednocovat dvě čísla. Tyto operace se internalizují a stávají se reverzibilními. Proto již dokážou v mysli převracet postup, chápou princip stálosti množství, lépe dovedou kategorizovat. Egocentrické uvažování zaniká, což jim umožňuje chápat uvažování či přemýšlení jiných lidí.
5. **Formální logické operace.** Ve věku přibližně mezi jedenácti až dvanácti lety, jedinec získává schopnost odvozovat nezbytné důsledky z faktů jen potencionálních, což je počátkem hypoteticko-deduktivního uvažování.

7.3 Eriksonova teorie vývojových potřeb

Základní myšlenkou vývojového procesu podle Eriksona je vytvoření osobní identity. Člověk, aby dosáhl růstu, musí projít osmi stádii a vyřešit konflikt, který konkrétní stádium zahrnuje. Pokud konflikt není vyřešen,

nová kompetence, která se měla vyvinout, nevznikne a jedinec toto období opouští s pocity méněcennosti.

Osm stádií Eriksonovy vývojové teorie volně dle Drápely (1997):

- 1. Důvěra proti základní nedůvěře** (období od narození do jednoho roku života). U kojence je nutné sytit základní fyziologické potřeby jako je potřeba stravy, spánku a nerušeného vyměšování. Pečující osoba, u níž lze její chování předpovídat, poskytuje kojenci pocit bezpečí a on se tak učí důvěře v pečující osobu a poté i v sebe sama. Kojenec se pomocí této základní důvěry učí osvojovat vzorce chování potřebné k zvládnutí nepříznivých událostí. Ctností získanou z vyřešeného konfliktu tohoto stadia je **naděje**, která je potřebná pro to, aby si člověk zachoval život.
- 2. Autonomie proti zahanbení a pochybnosti** (druhý až třetí rok života). Získání nových dovedností mluvení, chůze a ovládnutí vyměšování je pro dítě významnou zvláště také z důvodu udržení určité rovnováhy mezi zadržováním a pouštěním, které mají zpětnovazebný charakter v interpersonálních vztazích. Získaná pozitivní vlastnost z tohoto stadia je **vůle**.
- 3. Iniciativa proti vině** (třetí až pátý rok života). Dítě zkouší nové činnosti, plánuje dosažení nových cílů, chce zažít úspěch a tak se může jednoduše přihodit, že přehlédne potřeby druhých lidí, což způsobí pocity viny. Pocity viny mohou být také spojeny s představami sexuálního charakteru. Výsledkem úspěšného zvládnutí tohoto stadia je **účelnost**.
- 4. Snaživost proti méněcennosti** (šestý až dvanáctý rok života). Dítě opouští svět hry a přechází k činnostem, při nichž je nutné zvládnout určité dovednosti a náležité používání pomůcek. V případě zvládnutí takových činností zažívá dítě radost, ale neúspěch prožívá jako pocity méněcennosti. A to i přes to, že je zadaný úkol neadekvátní jeho věku. Získanou ctností tohoto stadia je **kompetence**.
- 5. Identita proti zmatení rolí** (dvanáctý až patnáctý rok života). V tomto období dochází k ucelení představ mladého člověka o sobě samém, získání důvěry, že sebepojetí je v souladu s tím jak jej

vnímají druzí. Je náročné zejména proto, že jedinec musí zpracovat změny v oblasti fyzické, psychické i sociální tak, aby nedošlo k narušení jeho integrity. Mohou tak probíhat různé krize identity (deprese, obavy, zmatek rolí aj.). Plánování budoucnosti je spojené s konkrétními představami o sociálních pozicích. Ztotožnění se se vzory a potřeba jejich imitace je pro toto období charakteristická. Výsledkem úspěšného zvládnutím této etapy je **věrnost** (např. zvolené profesi, životní filozofii atd.).

- 6. Intimita proti izolaci** (dvacátý až třicátý rok života). Dosažení intimity spočívá ve spojení vlastní identity s identitou druhého beze strachu, že vlastní identitu ztratí. Součástí intimity je závazek (i sexuální). Tento proces může zprostředkovat objasnění vlastní identity pomocí identifikace s druhým člověkem. Ctností tohoto období je **láska**.
- 7. Generativa proti stagnaci** (třicátý až šedesátý rok života). Zapojení se do společnosti k vytváření něčeho hodnotného (např. potomstvo, hmotné statky, umělecká díla, tvůrčí myšlenky). Ctností tohoto stádia je **pečování**, ochota přispět společnosti.
- 8. Integrita ego proti zoufalství** (od šedesáti let života do smrti). Zoufalství se projeví ve stáří, v případě, že jedinec nemůže zhodnotit svůj život jako naplněný a využitý. Ctností tohoto stádia je **moudrost**.

„Zdravé děti se nebudou bát života, pokud jejich rodiče budou mít dostatek integrity, aby se nebáli smrti“ (Erikson, 1950 s. 133).

Empirická část

Na úvod této části práce jsme zařadili charakteristiku zařízení, v němž výzkum proběhl. Záměrně však neuvádíme konkrétní informace obsahující jeho úplný název a lokalizaci, aby tak nebyla dotčena práva účastníků výzkumu. V kapitole zaměřené na metodologii výzkumu se zabýváme charakteristikou zkoumaného problému a zkoumaného vzorku s uvedením postupů, které jsme při výzkumu užili a z jakých důvodů. Konkrétní výsledky výzkumu, doporučení a náměty k dalšímu zkoumání jsou soustředěny v závěrečných kapitolách práce.

8 Popis zařízení, v němž se výzkum uskutečnil

Dětský domov, zařízení náhradní výchovné péče

Vznik tohoto zařízení lze datovat do roku 1957. Dříve zde byl sirotčinec a do této doby nejsou o jeho činnosti dochovány ani zprávy ani kroniky. Původně byl provoz domova zajišťován v secesní vile, ale z důvodu havarijního stavu budovy došlo v roce 1987 k jeho přestěhování do panelového domu, který byl projektován jako vysokoškolská kolej.

V přízemí vysokopodlažní budovy je k dispozici školní jídelna s každodenním provozem. Budova je rozčleněna na menší obytné jednotky, jejichž součástí je hygienické zařízení a na každém podlaží je dětem k dispozici minimálně jeden kuchyňský kout s jídelnou a společenská místnost vybavená televizorem a výpočetní technikou s přístupem k internetu. Pokoje jsou vybaveny moderním nábytkem a v závislosti na velikosti každého z nich, je užívaný dvě až tři děti. Pro potřeby sportovního vyžití mají děti možnost vstupu na hřiště, které je v těsné blízkosti dětského domova.

Horní podlaží budovy obývají uživatelé domova, kteří dosáhli zletilosti a u nichž příprava na budoucí povolání stále probíhá a jejichž sociální kompetence jsou na takové úrovni, že neohrožují řádný chod zařízení a zdárný průběh i dokončení jejich přípravy na budoucí povolání. V souvislosti s uvedenými podmínkami mají tito jedinci větší svobodu rozhodování o všech jejich osobních záležitostech spočívající v omezené kontrole ze strany vychovatelů.

Od roku 1996 má toto zařízení k dispozici chráněné bydlení, které zahrnuje tři malometrážní byty. Je určeno jedincům, kteří odešli z péče dětského domova do samostatného života nebo těm svěřencům dětského domova, kteří dosáhli zletilosti, nadále se vzdělávají a chtějí si vyzkoušet bydlení mimo dětský domov s jeho klady i zápory.

Celková kapacita zařízení je 48 dětí v 6 rodinných skupinách. Personální zajištění představuje 20,449 pedagogických pracovníků a nepedagogických pracovníků je to 10,159. Vysokoškolské vzdělání má 9 pedagogických pracovníků, vyšší odborné vzdělání 1, úplné středoškolské

vzdělání 6,449, střední vzdělání 3 a základní vzdělání 1 pedagogický pracovník. Nejmenší praxe pedagogického pracovníka je 1 rok a nejdelší 30 let.⁸

Oblasti, na které se zde soustřeďuje výchovně vzdělávací program, jsou příprava na vyučování, rozvoj samostatnosti a soběstačnosti jako předpoklad úspěšného vstupu do samostatného života a účelné využití volného času. Každému svěřenci je zde, při jeho nástupu, vypracován tzv. Program rozvoje osobnosti (viz Příloha č. 3), který obsahuje údaje osobní a rodinné anamnézy, zdravotní údaje, údaje z psychologických vyšetření, údaje o výchově a vzdělávání a sociálně-právní údaje. Na podkladě závěrů z tohoto programu se uzpůsobují přístupy ke každému jedinci s ohledem na jeho individuální potřeby a možnosti. Hlavním záměrem pedagogického působení je maximální možný rozvoj osobnosti každého svěřeného jedince tak, aby se snadno adaptoval v životě, jakmile opustí dětský domov. Uplatnění v soukromém životě, do značné míry, ulehčuje vhodný typ dosaženého vzdělání odpovídající schopnostem každého jedince. Z tohoto důvodu se při klíčových momentech, kdy dochází k volbě konkrétního způsobu vzdělávání (v deváté třídě základní školy, po nabytí zletilosti nebo při nástupu ke studiu na vysoké škole) koná tzv. Případová konference, již se účastní sociální pracovnice, dva vychovatelé, ředitel i zástupce zařízení, psycholog a jedinec, kterého se konference týká. Ten má možnost si přizvat své rodiče a jednoho kamaráda. Cílem konference je vybrat pro něj vhodný druh vzdělávání tak, aby došlo k závěru, který vychází z názorové shody (alespoň do určité míry) všech zúčastněných. K preferenci volby dalšího vzdělávání dětmi přispívá i fakt, že je kladen důraz na ekonomické aspekty problému a jeho souvislost s dosaženou úrovní vzdělání. Tato skutečnost je dětem přehledně manifestována na konkrétních příkladech z praktického života. Úspěšná spolupráce se školou, do značné míry, eliminuje tendence využívat dobu určenou ke vzdělávání k jiným nevhodným aktivitám, ke kterým mají některé děti sklony.

⁸ Výroční zpráva o činnosti dětského domova ze školního roku 2009/2010.

9 Metodologie výzkumu

K získání potřebných dat jsme zvolili metody kvalitativního přístupu. Kvalitativní přístup využívá k deskripci, rozboru a objasnění zkoumaných jevů kvalitativní metody. Realizuje se prostřednictvím déle trvajícího osobního kontaktu zaměřeného na zkoumanou oblast a sběr takových dat je poměrně málo standardizovaný. Hlavním důvodem, pro který jsme preferovali tento způsob výzkumu, je možnost maximální výtěžnosti shromážděných informací, které tak poskytují podrobnou a hloubkovou charakteristiku zkoumané oblasti spolu se vzájemnými interakcemi mezi konkrétními jevy.

9.1 Stanovení problému, formulace cíle výzkumu

Prostředí dětského domova, zařízení ústavní výchovy je obecně považováno za sociálně znevýhodňující. Současné vědecké poznatky umožňují nahlédnout do zákonitostí, které podmiňují zdravý osobnostní rozvoj každého člověka a poskytují informace, jak co nejvíce snižovat nepříznivé důsledky působení takového prostředí. Přes to všechno nemůže dětský domov nikdy plně nahradit zdravě fungující biologickou rodinu se všemi jejími podpůrnými mechanismy, které svému členu poskytuje. Problém nastává v období, kdy mladí dospělí opouštějí takové zařízení a jejich možnosti integrace v intaktní společnosti jsou značně omezené. Jejich šance se úměrně zvyšují tím, jakého vzdělání se jim během pobytu v dětském domově podaří dosáhnout. Z tohoto důvodu je, jak je zmíněno v teoretické části práce - na podkladě zákona, těmto zletilým jedincům umožněno setrvat v dětském domově, pokud se nadále připravují na budoucí povolání.

Výzkumným cílem tedy bylo zjistit motivační faktory, které se u zletilých jedinců podílejí na jejich rozhodnutí se dále vzdělávat.

Vystihnout souvislosti mezi uvedenými fenomény je nezbytné k jejich pochopení a následnému využití získaných informací v prostředí dětského domova, z jehož strany vzešel podnět k tomuto výzkumu.

Východiskem pro zajištění cíle výzkumu byly tyto otázky:

- Je důvodem k vzdělávání po dosažení zletilosti možnost prodloužit si pobyt v dětském domově (viz kapitola 1.2.4)?
- Má význam pro toto rozhodnutí věk, kdy byli respondenti do dětského domova umístěni (viz kapitola 5.3)?
- Mají význam pro toto rozhodnutí studijní schopnosti či vlohy?
- Jedná se u těchto jedinců o motivaci vnější či vnitřní (viz kapitola 7)?
- Pokud se jedná o motivaci vnější, které faktory takovou motivaci podmiňují?
- Jak klasifikují svou současnou situaci ve vztahu ke vzdělávání a možnostem vzdělávání, pokud by setrvali v biologické rodině?

9.2 Metody výběru zkoumaného vzorku

K dosažení cíle výzkumu se nám jevila nejlépe efektivní metoda prostého záměrného výběru vzorku. Takový výběr je realizován na podkladě znaků, které jsou podstatné pro zajištění cíle výzkumu, které konkrétní jedinec splňuje a zároveň je ochotný se výzkumu účastnit. Výhoda takového přístupu spočívá v tom, že jej lze využít v situaci, kdy zkoumáme soubor nevelikého rozsahu a probandi jsou relativně lehce dostupní.

Kritéria, která splňují jedinci náležející do výzkumného vzorku:

- současný pobyt v dětském domově,
- dosažení zletilosti,
- po dosažení zletilosti se věnují přípravě na budoucí povolání.

9.2.1 Popis výzkumného vzorku

Výzkumu se zúčastnilo celkem 8 probandů (6 žen a 2 muži), tato skupina tvoří převážnou většinu z výše přesněji charakterizované subkultury zletilých jedinců v dětském domově. Pouze dva jedinci z celkového počtu zletilých v uvedeném zařízení nebyli zahrnuti do studovaného vzorku. Ti o sobě nechtěli poskytovat jakékoliv informace.

Všem zúčastněným respondentům jsme přiřadili namísto jména písmeno velké abecedy, aby tak byla zachována anonymita jejich výpovědí. Přehled zkoumaného vzorku zahrnuje údaje o věku, kdy byli do dětského domova umístěni, důvody které k tomu vedli, délku jejich pobytu zde, rodinou anamnézu a současný stav jejich studijních aspirací.

Prezentace kazuistik

Představit v krátkosti životní dráhu každého respondenta je nezbytné k pochopení souvislosti mezi jeho uvažováním a možnostmi, kterých se mu v životě dostalo. Každý z respondentů měl „startovní“ podmínky k seberealizaci určitým způsobem komplikovány oproti běžné intaktní populaci. Všichni níže uvedení, vyjma jednoho z nich, prošli systémem ústavní výchovy zahrnující diagnostické ústavy, které jsou křížovatkou v systému ústavní výchovy u nás. Jeden respondent neprošel diagnostickým ústavem, ale do systému ústavní výchovy byl přijat v raném věku respektive v jeho dvou letech. Uvedené kazuistiky vycházejí z informací, které během rozhovoru o sobě respondenti poskytli.

Kazuistiky zletilých jedinců v dětském domově

Respondentka A

Věk respondentky je 20 let. Má mladšího nevlastního a staršího vlastního sourozence, kteří jsou umístěni v témže zařízení. Do dětského domova byli umístěováni postupně v období, kdy situace v rodině přestala být pro každého z nich nějakým způsobem únosná. Neshody s druhem matky se vyhrtily k bodu, kdy bylo zdraví i život respondentky i ostatních členů její rodiny vážně ohroženo a proto spolu s matkou a mladším sourozencem vyhledali ubytování v azylovém domě. Starší bratr tuto situaci řešil útekem z domova a na základě soudního rozhodnutí byl umístěn do uvedeného zařízení. Spolu s matkou a mladším sourozencem využívali řadu let poskytované přístřeší mnoha azylových domů na celém území republiky. Opětovné stěhování bylo spojeno s častými změnami týkajícími se plnění povinné školní docházky. Závislost matky na alkoholu postupně vedla k tíživé ekonomické situaci rodiny a nezájmu o děti. V té době

už A studovala na střední škole a bydlela na internátě. Po ukončení střední školy a konzultaci se sociální pracovnící došla k závěru, že by chtěla vyzkoušet studium na vysoké škole jako její starší bratr. Ten po poradě s ředitelem dětského domova sestře navrhl, aby využila možnost k umístění do téhož zařízení. Do dětského domova byla přijata v 17 letech a v době výzkumu byla doba jejího pobytu v uvedeném zařízení 2,5 roku. V současné době studuje druhým rokem vysokou školu humanitního zaměření. S biologickou rodinou, vyjma sourozenců, se nestýká.

Respondentka B

Věk respondentky je 18 let. Má mladší sestru, která je umístěna ve stejném zařízení. Obě sestry k pobytu zde nastoupily současně, po intervenci orgánu sociálně právní ochrany dětí, kdy podnět k takovému zásahu vzešel ze strany školy, poté co třídní učitel, mladší ze sester, rozpoznal hrubé zanedbávání základních potřeb obou dětí v rodině. Prostituce matky a kriminalita otce, pro kterou je celostátně hledaný, vedly k nezájmu obou rodičů o děti. Ten vyústil v jejich neuspokojivé hmotné zabezpečení manifestující se častým hladověním, nedostatečným ošacením, nedostatečným materiálním vybavením a nezájmem o trávení volného času obou dětí, což postupně vedlo k jejich sociální exkluzi projevující se především v kolektivu tříd základní školy, kterou obě dívky navštěvovaly. Respondentka byla do dětského domova přijata v 16,5 letech a v době výzkumu byla délka jejího pobytu v uvedeném zařízení 1,5 roku. V současnosti se vzdělává ve středním odborném učilišti, jehož absolvování je podmíněno získáním výučního listu. Se svou biologickou rodinou, vyjma sourozence, se nestýká.

Respondent C

Věk respondenta je 22 let. Má dva sourozence, kteří jsou umístěni ve stejném zařízení. Časté fyzické ohrožování jeho integrity druhem matky spolu s nezájmem matky, která byla závislá na alkoholu a neprojevovala snahu vzniklou situaci řešit dostupnými prostředky, jej přimělo k nalezení východiska z osobnostně nepřijatelných podmínek útekem z domova. Po zásahu starosty obce, v níž měl hlášené trvalé bydliště, byl podán

podnět orgánu sociálně právní ochrany dětí a na základě rozhodnutí soudu byl umístěn v dětském domově. Zde je od svých 14 let a do současnosti je délka trvání jeho pobytu v tomto zařízení 8 let. V době výzkumu studuje čtvrtým rokem vysokou školu zaměřenou na informační technologie. Během pobytu v dětském domově získal vysokoškolský titul bakalář. Se svou biologickou rodinou, vyjma sourozenců, se nestýká.

Respondentka D

Věk respondentky je 21 let. Má staršího bratra, který žije „na ulici“. Po umístění respondentky v zařízení jej rodiče vyhodili z domova, kdy se pokusil o suicidium. Respondentka s ním již není v kontaktu. Do dětského domova byla umístěna v 15 letech. Důvody, které vedly k tomuto umístění, byly nezájem obou rodičů o ni, časté rozepře mezi nimi a špatný zdravotní stav respondentky související s jejím současným smyslovým postižením. V dětském domově je od 6 let. Po absolvování speciální střední školy získala výuční list a v současné době pokračuje v profesní přípravě vzděláváním v dalším oboru na stejné střední škole. Tento obor je rovněž zakončen závěrečnou zkouškou se získáním výučního listu v daném oboru. Ze své biologické rodiny je v kontaktu jen se svou babičkou.

Respondentka E

Věk respondentky je 21 let. Má poměrně velké množství nevlastních sourozenců, což vyplývá z faktu, že její biologická matka je prostitutka. Žádný z nich není umístěn ve shodném zařízení. S některými z nich je v kontaktu. Do dětského domova byla umístěna v době, kdy o ni pečoval otec, který byl a je závislý na alkoholu. Jeho nezájem o dceru vedl k jejím častým útěkům z domova, což upoutalo pozornost orgánu sociálně právní ochrany dětí s nutností jeho intervence k řešení takové situace. V dětském domově je od svých 14 let. Celková doba jejího pobytu zde je tedy 7 let. V současné době studuje na středním odborném učilišti obor, jehož úspěšné absolvování je podmíněno složením maturitní zkoušky. S otcem a jeho družkou je v pravidelném kontaktu.

Respondentka F

Věk respondentky je 20 let. Má šest sourozenců, z nichž pět je umístěno ve shodném zařízení. Důvodem pro umístění do tohoto zařízení byl alkoholismus obou rodičů a babičky, který vedl k jejich úplnému nezájmu o své děti. Ten se projevoval v nedostatečné výživě, téměř nulovém materiálním zabezpečení a v nevalné kontrole trávení jejich volného času. Nepříjemnou situaci doma se respondentka rozhodla řešit, spolu se svým nejstarším bratrem, útekem z domova. Po dni stráveném na ulici na sebe upozornili telefonátem policii a ta poté zprostředkovala kontakt s orgánem sociálně právní ochrany dětí. Do zařízení byla respondentka umístěna ve 12 letech a její délka pobytu zde je 8 let. V současnosti studuje druhým rokem vysokou školu a žije se svým přítelem v pronajatém bytě mimo dětský domov. V registru klientů dětského domova je vedena z preventivních důvodů do doby, než ukončí přípravu na budoucí povolání. Z biologické rodiny je v kontaktu především se všemi sourozenci, kterým se snaží nahrazovat péči rodičů, kteří v tomto směru selhali. Snahy, z její strany, kontaktovat rodiče ochladly po předešlých neúspěšných pokusech.

Respondentka G

Věk respondentky je 23 let. Má jednoho bratra, který je postižen Spastickou hemiparézou. Smrt matky, neschopnost otce se o děti postarat a později vážné onemocnění babičky, která na nějakou dobu převzala zodpovědnost za jejich výchovu, vedly k umístění obou dětí v dětském domově. Do zařízení byla respondentka přijata ve svých 15 letech a doba jejího pobytu zde je celkem 8 let. Po ukončení povinné školní docházky se postupně vyučila ve dvou oborech a později v nástavbovém studiu úspěšně složila maturitní zkoušku. Nyní se vzdělává v jazykové škole, kde je studium zakončeno státní zkouškou z daného jazyka. V současné době využívá možnosti chráněného bydlení, jehož poskytovatelem je dětský domov. Z biologické rodiny udržuje kontakt s bratrem a babičkou. Přítomnost otce, který je bezdomovec, nevyhledává po té, co kontakt se svou dcerou zneužil k odcizení jejich finančních prostředků.

Respondent H

Věk respondenta je 18 let. Nemá žádné sourozence. Umístění v dětském domově předcházelo jeho pobytu v dětském domově pro děti do tří let. Systémem ústavní výchovy prochází od svých dvou let. Jeho celková doba pobytu v konkrétním dětském domově je 15 let. Podmínky pro jeho výchovu v biologické rodině byly naprosto nevyhovující z důvodu závislosti matky na alkoholu a absence otce, který byl v tu dobu ve výkonu trestu. V současné době se vzdělává na středním odborném učilišti, které zakončí závěrečnou zkouškou s výučním listem. Z biologické rodiny udržuje pravidelný kontakt s babičkou a otcem.

9.3 Metoda sběru dat

K sběru dat jsme využili metodu semistrukturovaného interview, jelikož je vzhledem k záměru výzkumu nejefektivnější a to z důvodů, které uvádíme v následujícím textu.

Semistrukturované interview je nejčastěji používanou metodou rozhovoru. Vychází z osnovy, která je závazná a zpravidla vymezuje oblast otázek, které budou respondentům kladeny. Umožňuje záměnu pořadí kladení dotazů a lze je pružně, dle potřeby, přizpůsobovat okolnostem, které vyplývají ze situace, tzn. klást doplňující otázky, žádat vysvětlení vztahující se k myšlenkovému toku respondenta, ale také dát mu možnost a prostor se volně vyjádřit a téma rozvést. Tímto způsobem získáme i informace, které by při pevně dané struktuře rozhovoru nebyly přístupny. Celkově volnější forma kladení dotazů umožňuje zkoumané téma vidět v širších souvislostech a zpracovat jej víc do hloubky. Metoda klade větší důraz na prostředí, v němž se realizuje. Takové prostředí může být normativní, kdy je vše striktně dané a neměnné nebo různorodé, kdy je umožněna jeho určitá variabilita.

Jádro interview zahrnovalo tato témata:

- okolnosti umístění respondenta v dětském domově,
- současné sociální vazby,

- očekávání vztahující se k budoucnosti (po odchodu z dětského domova),
- aspirace týkající se vzdělávání,
- zhodnocení podmínek ke vzdělávání,
- porovnání současné situace s vrstevnickou skupinou, zde byly použity projektivní formy dotazů.

Všichni účastníci výzkumu dobře spolupracovali s ohledem na jejich odlišné komunikační dovednosti. Průměrná délka rozhovoru trvala 1 hodinu a 35 minut. Nejkratší rozhovor trval 50 minut a nejdelší 2 hodiny a 20 minut.

9.4 Metoda analýzy dat

Získaná data byla fixována audio záznamem a jeho doslovná transkripce poskytla podklad k analýze získaných dat metodou vytváření trsů, kterou jsme v této fázi výzkumu použili. Hlavní zásadou metody vytváření trsů je komparace a seskupování získaných informací s důrazem na následné strukturování. Takový postup umožňuje další třídění výchozích komponent a jejich zobecňování, čehož jsme potřebovali dosáhnout.

10 Realizace výzkumu

Uskutečnění výzkumu usnadnil fakt, že souhlas probandů s výzkumem byl zprostředkován vychovateli dětského domova, z jehož strany vznikl požadavek na zpracování tohoto tématu práce. Nespornou výhodou takového přístupu byla skutečnost, že jsou tyto osoby s většinou respondentů v každodenním kontaktu. Po tomto prvním kroku byl s účastníky výzkumu telefonicky domluven termín a místo konání interview. Rozhovory probíhaly s každým respondentem individuálně a v prostředí, které preferoval. Šest rozhovorů proběhlo v dětském domově, v obytné jednotce každého z probandů a dva rozhovory se uskutečnily mimo budovu uvedeného zařízení, konkrétně v restauracích. Délka setkání nebyla časově vymezena.

V počátku rozhovoru byl každý respondent seznámen s účelem výzkumu a skutečností, že je celý rozhovor zaznamenáván pomocí audio techniky, a také především s možností projevit nesouhlas s tímto postupem. Všichni účastníci výzkumu s takovým způsobem fixace dat souhlasili. Jako výhodný, k „prolomení ledů“, se osvědčil přístup, kdy po uvedených formalitách byl audio záznamník umístěn ze zorného úhlu dotazovaných. Během interview byly použity projektivní dotazy zahrnující zejména názor na způsob života vrstevnické skupiny a zároveň otázky, jejichž prostřednictvím jsme se snažili ověřovat pravdivost odpovědí v klíčových tématech - zejména postojů k budoucnosti (parafrázování dotazů po časovém odstupu, použití jejich myšlenky v podobných souvislostech).

Úvodní otázky rozhovoru byly vždy zaměřeny k získání informací vztahujících se k věku respondenta a k jeho preferenci způsobu trávení volného času, což umožnilo snadnější přechod k následným, pro respondenty, méně „příjemným“ tématům. Předmětem závěru rozhovoru byla opět „lehčí“ témata, která vyplynula z individuálních nároků dotazovaných.

11 Výsledky kvalitativního výzkumu

Rozhovory s respondenty byly následně vyhodnoceny metodou vytváření trsů, čímž se vymezily níže uvedené kategorie, jejichž popisem se v této kapitole zabýváme.

11.1 Biologická rodina

V biologické rodině většiny respondentů nalezneme absenci alespoň jednoho rodiče, přičemž nelze jednoznačně konstatovat, zda převažuje nepřítomnost otce nebo matky. Časté jevy, které se v rodinách dotazovaných vyskytují a které nepříznivým způsobem ovlivňují funkce rodiny, jsou prostituce nebo promiskuita, problémy se zákonem a závislost na alkoholu alespoň u jednoho rodiče, či jiné blízké osoby v rodině. Takové patologické prostředí nejčastěji směřuje k nezájmu rodičů o trávení volného času dětí, nedostatku jejich hmotného zabezpečení projevující se v neuspokojivé výživě a nevyhovujícím ošacení. Obvyklou reakcí dotazovaných na takovou nepříznivou situaci je útěk z domova. Zajímavý je také fakt, že u žádného z respondentů se neobjevily problémy s plněním povinné školní docházky před umístěním do dětského domova a to i přes to, že rodiče neměli dostatečnou kontrolu týkající se trávení jejich volného času. Všichni dotazovaní shodně uvedli, že jejich docházka do školy byla rodiči náležitě sledována. Důvodem byly obavy rodičů či jiné pečující osoby z trestního stíhání.

11.2 Sociální vazby

Vazby k biologické rodině jsou účastníky výzkumu, po umístění do dětského domova, buďto omezeny jen na kontakt s některými členy rodiny nebo ke kontaktu s nimi nedochází vůbec. Pokud jsou takové sociální vztahy zachovány, nejčastěji se jedná o vztah k babičce nebo k otci. Přítomnost matky nevyhledává ani jeden z dotazovaných. Žádný z respondentů nemá plány do budoucna spojeny s představou týkající se soužití ve společné domácnosti s kýmkoliv z biologické rodiny a zároveň

také nikdo z nich neočekává, že mu bude rodinou poskytnuta jakákoliv podpora, jež by mohla usnadnit jeho adaptaci v samostatném životě po odchodu z dětského domova.

Všichni dotazovaní, kromě respondenta H, mají sourozence a většina je umístěna v témže zařízení. Pokud tomu tak je, lze vztah mezi nimi charakterizovat jako harmonický a to nezávisle na tom, zda jde o sourozence vlastního či nevlastního. Mnohdy dochází ke snaze starších sourozenců, nahradit rodiče těm mladším. V ojedinělých případech, kdy sourozenci nežijí v uvedeném zařízení z různých důvodů, nedochází ke kontaktu mezi nimi. Naopak, často po odchodu mladých dospělých z dětského domova jsou kontakty mezi sourozenci nadále udržovány a jsou často jejich jedinou vazbou k biologické rodině.

Interakce probandů ve vrstevnické skupině lze klasifikovat jako omezené na školu nebo prostředí dětského domova. Často se jedná o jednoho stabilního kamaráda a velmi omezený počet vrstevníků, se kterými jsou v užším kontaktu. Trávení volného času se skupinou vrstevníků z okruhu mimo dětský domov nebo školu je výjimečné. Roli stabilního kamaráda, v některých případech, supluje partner opačného pohlaví. Takového partnera mají všichni dotazovaní. Obvyklými strategickými postupy, jež uplatnili a vedli k úspěšnému navázání kontaktu s partnerem opačného pohlaví, byly elektronická komunikace (různé sociální sítě sdílené prostřednictvím internetu), vzájemná interakce obou partnerů ve škole či na různých akcích dětského domova nebo zprostředkování jejich seznámení společným kamarádem.

11.3 Pobyť v dětském domově

Věkové rozmezí vztahující se k příchodu jednotlivých probandů do dětského domova je, téměř ve všech případech, vymezeno vývojovým obdobím dospívání. Pouze respondent H procházel systémem ústavní výchovy od jeho raného dětství. Všichni účastníci výzkumu hodnotí pobyt v uvedeném zařízení jako příznivý pro jejich osobnostní rozvoj, a to i přes omezení, která jsou spojena s určitými změnami v jejich režimu dne. Rovněž všichni vyjádřili důvěru, že jim bude poskytnuta podpora dětským domovem v situaci, kdy to budou potřebovat.

Většina probandů obývá nejvyšší patro budovy, které je uzpůsobeno tak, že poskytuje obyvatelům větší míru soukromí a nezávislosti. Obdobných výhod užívají i dvě respondentky, které bydlí v bytech mimo budovu dětského domova. Pouze respondenti D a H zůstali v původním typu ubytování i po dosažení zletilosti, jelikož jejich kompetence byly hodnoceny jako nedostačující pro jinou formu ubytování.

Volnočasové aktivity většiny dotazovaných zahrnují různé typy sportů, činností spojených s výpočetní technikou, sledování televizního vysílání, komponování moderní hudby, fotografování a trávení času s lidmi shodného náboženského vyznání. Všichni respondenti jsou spokojeni s podmínkami, které jim dětský domov vytváří k tomu, aby se mohli věnovat svým zálibám, a také všichni jsou přesvědčeni o tom, že ve své biologické rodině by se jim takové podpory nedostalo.

11.4 Vzdělávání

Možnost prodloužení si pobytu v dětském domově po dosažení zletilosti, jež je podmíněna probíhající přípravou na budoucí povolání, uznali jako jednoznačně výhodnou všichni respondenti. Všichni také uvedli, že „doma“ v biologické rodině, by nikdy takového stupně vzdělání nedosáhli. Nejčastější argumenty, kterými zdůvodnili tyto závěry, byly nezáměr rodičů o školní úspěšnost svých dětí (i když v některých případech byly studijní výsledky paradoxně nadprůměrné), nedostatek finančních prostředků a nedostatek klidu ke studiu. Alespoň částečnou podporu studijních aspirací zletilých ze strany biologické rodiny nalezneme jen u výrazné menšiny dotazovaných a to pouze na verbální úrovni. Struktura souboru zletilých dle stupňů škol, které navštěvují, lze rozdělit do tří, zhruba stejně velkých, skupin. Ty zastupují tři stupně vzdělání, které úspěšným absolvováním studia získají – střední bez maturitní zkoušky, střední s maturitní zkouškou a vysokoškolské. Počet jedinců studujících vysokou školu je roven počtu studentů středních škol, jejichž vzdělání je ukončeno získáním výučního listu. Střednímu vzdělání zakončenému maturitní zkouškou se věnuje nepatrně menší počet osob než v předešlých kategoriích. U všech respondentů, kteří získali výuční list, můžeme sledovat snahy o získání ještě jednoho výučního listu v příbuzném oboru,

případně o zvýšení si kvalifikace v nástavbovém studiu zakončeného maturitní zkouškou. V podstatě zde platí pravidlo, kdy skupina středoškoláků s maturitní zkouškou je rekrutována, a to ve všech případech, ze skupiny středoškoláků, kteří získali výuční list. Důvody, pro které si všichni respondenti chtějí rozšiřovat kvalifikaci, jsou u uvedených skupin jiné. U vysokoškolských studentů lze sledovat tzv. vnitřní motivaci, kdy je na prvním místě snaha získat akademický titul, mají jasné cíle, čeho by v životě chtěli dosáhnout a samostatného života mimo dětský domov se příliš neobávají. Ostatní jedinci mají především strach ze života po odchodu z dětského domova, který nutně následuje po ukončení jejich přípravy na budoucí povolání, a proto si také tímto způsobem svůj pobyt zde prodlužují. Z této skupiny jen dva respondenti (D a H) přímo uvedli, že jejich pohnutky k dalšímu studiu jsou právě takové. U ostatních respondentů v této skupině lze takové důvody rovněž předpokládat, ale v rozhovorech to přímo neuvedli.

12 Zhodnocení výzkumu a doporučení

Výzkum, který směřoval k zodpovězení otázek zahrnujících motivaci k vzdělávání dospělých jedinců v dětském domově, byl uskutečněn se skupinou osmi zletilých jedinců, kteří jsou stále klienty dětského domova. Průměrný věk účastníka výzkumu je zhruba 20 let. Nejnižší věk probanda je 18 let a nejvyšší 23 let. Období vztahující se k věku jedince, kdy byl umístěn do dětského domova, je v průměru 13 let. Nejranější věk umístění v zařízení byl 2 roky a nejstarší jedinec měl ve zmíněné době 17,5 roku. Rovněž délka pobytu jednotlivých respondentů je odlišná. V průměru jde o časový úsek v trvání zhruba 7 let, přičemž nejkratší doba pobytu je 1,5 roku a nejdelší 15 let. Jelikož jsme zkoumali mechanismy, které působí na jedince v jednom konkrétním dětském domově a výsledky výzkumu lze zobecnit především na úrovni tohoto zařízení, jeví se pro záměr výzkumu rozsah tohoto vzorku postačující.

Z výsledků výzkumu vyplývá, že motivaci k vzdělávání podmiňuje hned několik faktorů, které jsou spolu vzájemně provázány. Můžeme rozlišit dvě hlavní tendence u tohoto zkoumaného vzorku.

Charakteristika první skupiny zahrnuje jedince, kteří nemají problémy se vstřebáváním učiva, studují na vysoké škole a v jejich postoji jsou patrné známky vnitřní motivace (viz kapitola 7). Domníváme se, že by se vzdělávali i za předpokladu, že by tím nebylo podmíněno jejich setrvání v dětském domově.

Jedna z odpovědí na otázku, proč studují, byla:

„Já jsem vždycky věděl, že chci studovat. Už na základce jsem měl samý jedničky a naši nic, bylo jim to jedno. A když ve třídě děcka, daleko blbější než já říkaly, že půjdou na vejšku, tak jsem si řekl, že já taky, že chci taky mít vejšku.“

Další odpověď na stejné bázi je použita v úvodu této práce.

U druhé, početnější skupiny, jsou patrné známky motivace vnější. Typická odpověď na dotaz týkající se důvodu proč se vzdělávají:

„Abych tady zůstal dýl“.

Jedním z hlavních faktorů, který tuto jejich volbu ovlivňuje, je patrně strach z budoucnosti vztahující se k době, kdy budou nuceni opustit dětský domov.

Nelze ovšem s jistotou tvrdit, že první skupina respondentů obavy z budoucnosti nemá. U celého výzkumného vzorku je namístě zohlednit „těžkosti“, kterými musel každý z nich během svého života projít a vliv takových okolností na utváření osobnosti.

V porovnání s intaktní populací můžeme v současné době sledovat obdobný trend, kdy zletilí rovněž zůstávají doma se svými biologickými rodiči a využívají služeb tzv. „mama hotelů“ do doby, než jim to přestane z nějakého důvodu vyhovovat. Věková hranice limitující vstup do samostatného života se tak zvyšuje. Je pravděpodobné, že tyto vrstevnické skupiny se rovněž nějakým způsobem podílejí na utváření názoru jednotlivců v našem zkoumaném vzorku, s kterým přišli do kontaktu, nejčastěji ve vzdělávacích institucích. Naši domněnku mohou potvrzovat i odpovědi probandů na projektivní otázky typu, co si myslí o tom, že spolužáci ještě bydlí u rodičů. Typickou odpověď lze zobecnit v tvrzení, že je jim zajištěn veškerý komfort spolu s akceptací práv dospělých, což je pro ně jednoznačně výhodné. Určitou paralelu vidíme v podmínkách, které jsou zletilým jedincům poskytovány v dětském domově. Komfort je jim zajištěn v podobě materiálního vybavení, finančního zajištění, podpory při volnočasových aktivitách atd. Pokud se akceptace práv dospělých týče, postihují režim dne a omezenou kontrolu ze strany vychovatelů. Na rozdíl od běžné vrstevnické populace mají zletilí jedinci v dětském domově jasně písemně vymezeny podmínky, za kterých je jejich pobyt v zařízení bezpodmínečně ukončen (viz Příloha č. 3), což je jistě faktorem, který kladně usměrňuje výskyt nežádoucích jevů, které by mohli nepříznivým způsobem ovlivnit zmíněný vzdělávací proces (viz kapitola 3.2). Zatímco u intaktní vrstevnické skupiny je zřejmě hlavní pohnutkou vypočítavost či pohodlnost, u zkoumaného vzorku jde skutečně o obavy z budoucnosti.

Fakt, že všichni dotazovaní neočekávají žádnou podporu od své biologické rodiny a mají tak realistický náhled na svou situaci, je základnou k pochybnostem o jejich budoucí existenci. Konfrontací perspektivy dotýkající se budoucnosti, podmínek v přítomnosti a zkušeností z minulosti došli všichni probandi k závěru, že v biologické rodině by takového vzdělání nikdy nedosáhli a to i přes to, že jejich docházka do základní školy byla rodiči náležitě sledována. Podíváme-li se na věc

z jiného úhlu pohledu, zjistíme, že u většiny respondentů nedošlo k detekci patologických jevů v rodině školou ani přes to, že děti do školy chodily pravidelně a trávily tam poměrně dost času. Tvrzení, že škola v těchto situacích v oblasti depistáže zklamala je oprávněné. Naproti tomu dětský domov – instituce, jehož existence je často zpochybňována a diskutována, se prokázal být nepostradatelným prvkem systému o sociálně znevýhodněné děti. Vezmeme-li v úvahu fakt, že většina respondentů přišla do zařízení během období adolescence, jenž je nejvíce náročné pro zpracování charakterizovaných změn i u intaktní populace (viz kapitola 7.3), předpoklad působení negativních vlivů sociálního prostředí, v němž se do té doby vyskytovaly, a k tomu omezenou dobu během, níž mohl dětský domov na jedince působit a usměrňovat jeho vývoj žádoucím směrem, jsou výsledky takového zásahu víc než uspokojivé. Pro úplnou představu o problematice uvádíme graf odchodů z dětského domova ihned po dosažení zletilosti spolu s údaji o zletilých, kteří v péči dětského domova zůstávají i po této době (viz Příloha č. 1).

Vnější faktory působící na jedince v dětském domově:

- obavy z budoucnosti,
- vliv vrstevnických skupin intaktní populace,
- smlouva s dospělým (viz Příloha č. 2),
 - podmínky ukončení pobytu,
 - akceptace práv zletilého,
- další výhody plynoucí z pobytu v dětském domově,
 - materiální vybavení,
 - finanční zajištění,
 - klid ke studiu.

Na druhou stranu je možné, že u zletilých jedinců dochází k oddálení maturace ve smyslu řešení určitého konfliktu rolí charakteristického pro období náležejícího k jejich věku (viz kapitola 7.3), což zřejmě vzniká tím, že jsou podmínky jejich pobytu v uvedeném zařízení podobné těm jako u vrstevnické skupiny intaktních. Ovšem podmínky adaptace na samostatný život jsou rozdílné. Intaktní dospělí procházejí řešením konfliktu rolí

postupně, jakmile se rozhodnou žít samostatný život, s průběžnou podporou rodiny. Zatímco jedinci z dětského domova se po odchodu nemusí stihnout přizpůsobit novým okolnostem vzhledem k omezeným možnostem, které vyplývají z povahy věci. Východiskem by mohlo být vytváření modelových situací takového charakteru, který by je nutil řešit konflikt rolí dříve. Otázkou zůstává jejich konkrétní podoba, kterou by bylo vhodné ověřit v dalším výzkumu.

Z výzkumu rovněž vyplynulo, že na utvoření pozitivního postoje jedince ke vzdělávání není podstatný jeho věk, kdy byl do zařízení umístěn. Avšak umístění dítěte v ústavním prostředí ve velmi raném věku má signifikantní dopad na jeho kompetence v dospělosti. Důsledky působení psychické deprivace, které jsme popsali v kapitole 5, se ukázaly jako opodstatněným problémem, který se zřejmě bude promítat i v integraci takových jedinců do společnosti po jejich opuštění dětského domova. Zejména omezení kompetencí v oblasti komunikačních dovedností, nezávislosti a soběstačnosti nás nutí zamyslet se nad tím, jakým způsobem u nich tyto dovednosti rozvíjet a upevnit, aby se snížilo riziko jejich sociální exkluze po odchodu z dětského domova.

Doporučení jako východisko pro integraci jedinců v samostatném životě po odchodu z dětského domova:

- vytvářet modelové situace charakteristické k řešení konfliktu rolí,
- posilovat sociální kompetence,
 - u jedinců, kteří jsou v dětském domově od raného dětství,
 - u jedinců, kteří nemají sourozence,
 - u jedinců s velmi výraznou patologií v rodině zasahující do intimní sféry vývoje osobnosti.

Závěr

Výzkum byl zaměřen na zjištění, jaké motivační mechanismy působí v prostředí dětského domova na zletilé jedince ve vztahu ke vzdělávání. V teoretické části byl popsán systém ústavní výchovy u nás, význam dosaženého vzdělání pro integraci člověka ve společnosti a vliv působení psychické deprivace spolu s patologiemi rodinného prostředí na celkový vývoj osobnosti. V empirické části došlo k ověření uvedených teoretických poznatků ve zmíněných oblastech a zodpovězení výzkumných otázek, které jsme si položili. Z výsledků výzkumu vyplynulo, že zkoumaná oblast by potřebovala podrobněji zmapovat jakým způsobem nejlépe nastavit podmínky přibližující život v běžné rodině. A také by jistě nebylo od věci, provést obdobný výzkum v jiném podobném zařízení, což by umožnilo dojít k závěru, zda jsou motivační faktory zletilých jedinců v analogických podmínkách shodné.

Díky této práci jsem měla možnost nahlédnout do problematiky ústavního prostředí a setkat se s lidmi, jejichž život nebyl „procházkou růžovým sadem“, a přesto se každý z nich, svým způsobem, se situací vyrovnal do takové míry, že byl ochoten o svých zkušenostech otevřeně hovořit, což je jistě obdivuhodné a velmi si toho vážím. Tato práce mi pomohla opravit si laické mínění o dětských domovech a dojít k závěru, že instituce dětského domova, je nepostradatelným prvkem systému péče o jedince ze sociálně znevýhodňujícího prostředí zejména v takových případech, jaké byly v práci zmíněny.

Seznam použité literatury a pramenů

DRÁPELA, V., J. *Přehled teorií osobnosti*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-134-7.

DUNOVSKÝ, J; DYTRYCH, Z; MATĚJČEK, Z. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada Publishing, 1995. ISBN 80-7169-192-5.

DUNOVSKÝ, J. *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum, 1986.

DUNOVSKÝ, J. *Rodina a její poruchy ve vztahu k dítěti*. Praha MPSV ČSR, 1986.

GRECMANOVÁ, H, et al. *Obecná pedagogika II*. Olomouc: HANEX, 2003. ISBN 80-85783-24-X.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.

HOLOUŠOVÁ, D; KROBOTOVÁ, M. *Diplomové a závěrečné práce*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. ISBN 80-244-1237-3.

LANGMEIER, J; MATĚJČEK, Z. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1968.

MATĚJČEK, Z. *Výbor z díla*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1056-6.

MATĚJČEK, Z; BUBLEOVÁ, V; KOVAŘÍK, J. *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*. Praha: Psychiatrické centrum Praha, 1997. ISBN 80-85121-89-1.

MATOUŠEK, O; KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-771-X.

Mezinárodní klasifikace funkčních schopností, disability a zdraví: MKF. Praha: Grada Publishing, 2010. ISBN 978-80-247-1587-2.

MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu.* Praha: GRADA, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

PIAGET, J. *Psychologie inteligence.* Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-309-9.

PIAGET, J; INHELDEROVÁ, B. *Psychologie dítěte.* Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-263-8.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I.* Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-317-2.

VOCILKA, M. *Dětské domovy v České Republice.* Praha: Aula. 1999. ISBN 80-902667-6-2.

VOJTOVÁ, V. *Kapitoly z etopedie I. : Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti.* Brno: Masarykova Univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-4573-6.

VÝROST, J; SLAMĚNÍK, I. *Sociální psychologie.* Praha: Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-1428-8.

ZEMAN, P, et al. *Praxe v oblasti rozhodování o nařízení ústavní výchovy a uložení ochranné výchovy.* Praha: Institut pro kriminologii, 2009. ISBN 978-80-7338-081-6.

Obecně závazné právní předpisy:

Zákon č. 108/2006 Sb. *o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.*

Zákon č. 109/2002 Sb., *o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy v školských zařízeních a preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů.*

Zákon č. 218/2003 Sb., *o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů*, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 94/1963 Sb., *o rodině*, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 359/1999 Sb., *o sociálně právní ochraně dětí*, ve znění pozdějších předpisů.

Přílohy

- Příloha č. 1: Přehled odchodu dětí z dětského domova v letech 1989-2010
- Příloha č. 2: Smlouva o setrvání v péči dětského domova do ukončení přípravy na budoucí povolání
- Příloha č. 3: Program rozvoje osobnosti